

Landbrukets
Utredningskontor

**Evaluering av
Kompetanseutviklings-
programmet i
landbruket**

Hanne Eldby

RAPPORT 3 – 2012

Forfatter	Hanne Eldby
Tittel	Evaluering av Kompetanseutviklingsprogrammet i landbruket
Utgiver	Landbrukets Utredningskontor
Utgiversted	Oslo
Utgivelsesår	2012
Antall sider	42
ISSN	1503-9668
Emneord	Evaluering, kompetanse, landbruk, KIL, Kompetanseutviklingsprogrammet i landbruket
Forsidebilde	Shutterstock

Litt om LU

Landbrukets Utredningskontor AS (LU) har som mål å være en faglig premissleverandør og et kompetent utredningsmiljø i spørsmål knyttet til landbruk og politikk. LU arbeider med nasjonale, internasjonale og organisasjonsinterne problemstillinger innenfor våre prioriterte satsingsområder.

Vi som jobber i LU, har tverrfaglig bakgrunn med kompetanse fra flere ulike samfunnsvitenskapelige og landbruksfaglige tradisjoner. Se www.utredningskontoret.no for mer informasjon.

Forord

Landbrukets Utredningskontor har evaluert Kompetanseutviklingsprogrammet i landbruket (KIL). Programmet var en oppfølging av Kompetansereformen og Kompetanseutviklingsprogrammet (KUP) som var rettet mot partene i arbeidslivet, da dette ikke hadde selvstendig næringsdrivende som målgruppe. KIL er i motsetning til KUP finansiert over jordbruksavtalen, og er derfor rettet inn mot næringsutøvere i jordbruket. Programmet ble opprettet i forbindelse med jordbruksavtalen i 2001 for en prøveperiode på tre år. Det ble gjennomført en evaluering 2003, og programmet ble besluttet videreført. I 2007 ble forvaltningen av KIL flyttet fra Statens landbruksforvaltning til Matmerk, for at man bedre skulle kunne trekke veksler på synergieffektene ved å være samlokalisert med Kvalitetssystem i landbruket (KSL).

Evalueringen er gjennomført på oppdrag fra Matmerk, og Matmerk har også bidratt i form av å være informanter og med konstruktive tilbakemeldinger på rapporten underveis. Det rettes en takk til alle som har bidratt med informasjon i forbindelse med denne evalueringen. Dette er både informanter sentralt i organisasjonene som har befatning med beslutningssystemet i KIL, og ikke minst de som har arbeidet med å utvikle kompetansehevende tiltak, og personer som har deltatt på tilbudene som er finansiert gjennom KIL.

Oslo, november 2012.

Christian Anton Smedshaug.

Innhold

1	KOMPETANSEUTVIKLINGSPROGRAMMET I LANDBRUKET	1
1.1	BAKGRUNN	1
1.2	MÅL OG RETNINGSLINJER FOR KIL.....	3
1.3	FRAMDRIFT	5
2	BRUKERE OG TILBYDERE AV KOMPETANSE I LANDBRUKET	6
2.1	ETTERSPØRSELEN ETTER KOMPETANSE.....	6
2.2	TILBYDERSIDEN	8
2.3	SAMARBEIDET MELLOM BRUKERNE OG TILBYDERNE.....	11
3	TILSTØTENDE TILSKUDDSORDNINGER	12
3.1	ØKT SAMORDNING I FYLKENE.....	12
3.2	NASJONALE PROGRAMMER RETTET MOT LANDBRUKET	14
3.3	MIDLER TIL REKRUTTERING, LIKESTILLING OG KOMPETANSEHEVING.....	16
3.4	UTREDNINGS- OG TILRETTELEGGINGSTILTAK	17
3.5	KONKLUSJONER	17
4	PRINSIPPENE FOR STØTTE TIL AVLØSERKURS	19
4.1	BAKGRUNNEN TIL AVLØSERKURSENE	19
4.2	FORVALTNINGEN	19
4.3	KURSVIRKSOMHETEN	21
4.4	KONKLUSJON	22
5	GJENNOMGANG AV PROSJEKTENE	23
5.1	METODISK TILNÆRMING.....	23
5.2	FORMELL KOMPETANSE OG REALKOMPETANSE	24
5.3	TILRETTELEGGING FOR LIVSSITUASJON.....	27
5.4	VARIGE OG LANDSDEKKENDE KOMPETANSETILBUD	30
5.5	SAMARBEID OM UTVIKLING OG GJENNOMFØRING	36
5.6	LOKAL/REGIONAL MEDFINANSIERING OG LÆRINGS- OG OVERFØRINGSVERDI.....	37
5.7	KONKLUSJONER	38
6	OPPSUMMERING OG FORSLAG	39
6.1	TILBAKEBLIKK PÅ FORMÅL, MÅL OG RETNINGSLINJER	39
6.2	MÅLOPPNÅELSE OG FORSLAG	40
6.3	KURS FOR AVLØSERE	41
	REFERANSER	43
	VEDLEGG	45

1 Kompetanseutviklingsprogrammet i landbruket

I dette kapittelet blir bakgrunnen for Kompetanseutviklingsprogrammet i landbruket (KIL) presentert, og hvilke mål og retningslinjer som er satt for forvaltningen av programmet.

1.1 Bakgrunn

Kompetansereformen fra 1999 innebar at livslang læring og muligheten for utdanning i voksen alder ble satt på dagsordenen. Regjeringen Bondevik signaliserte i 1999 at de ville bevilge 400 mill. kroner over en to til treårsperiode til delfinansieringen av et kompetanseutviklingsprogram. I forbindelse med inntektsoppgjørene i 1999 og 2000 kom partene i arbeidslivet fram til enighet om finansiering og gjennomføring av Kompetanseutviklingsprogrammet. Samtidig ble det uttrykt et behov for å utvikle et etterutdanningstilbud for selvstendig næringsdrivende, slik at også yrkesutøverne i landbruket kunne omfattes av reformen (Arbeids- og administrasjonsdepartementet 2001). I forbindelse med jordbruksforhandlingene i 1999 står det i sluttprotokollen:

Norges Bondelag, Norsk Bonde- og Småbrukarlag og Staten ser behovet for en felles strategi for å utvikle etterutdanningstilbud som retter seg mot jordbrukere som selvstendig næringsdrivende. Partene er enige om følgende:

- Det forutsettes at jordbrukets organisasjoner, Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag, blir trukket inn i planleggingen av ordningen med kompetanseutviklingsprogram.

- Det forutsettes at det gis økonomisk og faglig støtte til prioriterte prosjekter innenfor rammen av de midler som blir avsatt til kompetanseutvikling på statsbudsjettet.

- Det forutsettes at næringen selv i de konkrete prosjekter bidrar med tilsvarende beløp.

(...)

Det nedsettes en partssammensatt arbeidsgruppe som skal fremme forslag til opplegg og gjennomføring av et kompetanseutviklingsprogram i landbruket. Det vurderes nærmere om arbeidsgruppa skal utvides til også å omfatte kompetanseutviklingsprogram i skogbruket. Gruppen skal avgi sin rapport i god tid før jordbruksforhandlingene i 2000 (Landbruks- og matdepartementet 1999).

Den partssammensatte arbeidsgruppen utformet et forslag til hvordan programmet burde innrettes, som i all hovedsak var et speilbilde av hvordan Kompetanseutviklingsprogrammet til partene i arbeidslivet var utformet. I første omgang ble KIL foreslått som et treårig program, og forvaltningsansvaret ble lagt til Statens landbruksforvaltning. Det ble opprettet et programstyre, hvor Norges Bondelag og Bonde- og Småbrukarlaget oppnevnte to medlemmer hver og Landbruksdepartementet oppnevnte tre medlemmer. Skognæringen ble representert gjennom Statens representanter.

Ordningen ble i første omgang igangsatt som en treårig ordning, men ble besluttet videreført da perioden utløp, og har siden vært en fast post i jordbruksforhandlingene.

Programmets rammer har siden det ble opprettet, økt fra 5 millioner kroner i 2001 til 6 mill. kroner for 2013. Søknadene blir behandlet i én runde hvert år. Det er her forutsatt at 1 mill. kroner skal gå til kursvirksomhet rettet mot avløsere.

I 2003 ble det gjennomført en evaluering av programmet, som konkluderte med at programmet burde videreføres, og at de erfaringene som var gjort la et godt grunnlag for styrket satsing i nye runder. Det ble pekt på at på fagområder som var godt dekket med hensyn til tilbud, burde programmet vurdere å prioritere samordning og koordinering av prosjekter snarere enn å initiere nye. For vellykkede og lovende prosjekter med ambisjoner om å bli landsdekkende burde prosjektet vurdere å prioritere tilskudd til videreutvikling og spredning. Til slutt ble det pekt på at på prioriterte områder hvor det kom inn få søknader om midler, burde det vurderes mer aktive markedsførings- og mobiliseringstiltak for å utvikle tilbud.

I forbindelse med jordbruksforhandlingene i 2005 ble man enige om å nedsette en arbeidsgruppe som skulle se på ulike sider ved å samordne KSL og Matmerk. I mandatet til arbeidsgruppen ble det også tatt inn som et punkt å vurdere mulighetene for synergieffekter av en tettere samordning mellom et kvalitetssikringssystem og kompetansehevede tiltak i landbruket (Partssammensatt arbeidsgruppe 2006).

I arbeidsgruppas rapport ble følgende synergieffekter trukket fram:

- Kvalitetssystemet definerer langt på vei hva slags kompetanse som kreves knyttet til kvalitet, og vil bidra til å definere innholdet i opplæringen.
- Oppfølging av kvalitetssystemet med dokumentasjon av mangler og svakheter kan brukes til å innrette opplæringen der den trengs mest.
- Kvalitetssystemet stiller krav til produsentene på en slik måte at det kan brukes til å motivere for opplæring.
- Økt kompetanse vil gjøre det lettere å oppfylle kvalitetskravene innenfor helse, miljø og sikkerhet.
- Økt kompetanse vil kunne gi bedre lønnsomhet og dermed bedre økonomisk grunnlag for å foreta nødvendige investeringer og bruke nødvendig tid til å sikre kvaliteten i produksjonsprosessene.

Samtidig ble det pekt på en rekke forutsetninger som måtte være til stede for å kunne ta ut synergieffektene. Oppslutningen om kvalitetssystemet må være stor for å få oversikt over hele landbrukets kompetansebehov, det måtte også være en sterk nok organisasjon til å kunne initiere og bidra til utarbeiding av nødvendige opplæringstiltak, og det må være et sanksjonssystem.

Fra 1. januar 2007 ble forvaltningen av KIL besluttet overført fra Statens landbruksforvaltning til Matmerk. I realiteten overtok Matmerk likevel ikke før i januar 2008.

Etter at Matmerk overtok forvaltningen av ordningen, valgte man i første omgang ikke å foreta endringer i tildelingskriteriene. Etter hvert har man likevel funnet det hensiktsmessig å endre regelverket slik at offentlige forvaltningsorganer ikke lenger kan stå som søkere. Dette innebærer at man ikke lenger gir støtte der søker er Fylkesmannen, fylkeskommuner eller

kommuner. De kan likevel inngå som samarbeidsparter i prosjekter. Den andre endringen av betydning er at det er satt tak på andelen KIL-støtte i et prosjekt i forhold til egeninnsats.

Vedtak om tilskudd til prosjekter fattes av styret i Matmerk, etter at Faggruppe KIL har foretatt en vurdering. Styret i Matmerk består av personer i ledelsen av organisasjoner som dekker hele matvarekjeden: faglag, næringsmiddelindustri og matvarekjeder. Faggruppe KIL består blant annet av to representanter fra hver av avtalepartene. I vedlegg 1 er det gitt en oversikt over medlemmene i Faggruppe KIL i 2012.

I tillegg til at Faggruppe KIL leverer innstilling til Matmerks styre for hvem som skal tildeles støtte, er det også de som innstiller på hvilke satsingsområder som bør prioriteres i neste års bevilgninger. Bakgrunnen for at man valgte å innføre prioriterte områder ved utlysning, var en følelse av at bruken av midlene sprikte for mye tematisk. Vedlegg 2 viser hvilke områder som har vært prioritert i årene etter at praksisen ble innført.

1.2 Mål og retningslinjer for KIL

Hovedmålsettingen med programmet er *å bidra til nyskaping og videreutvikling av tilbudet om etter- og videreutdanning i landbruket, slik at kompetansenivået hos næringsutøveren i primærlandbruket og annen virksomhet knyttet til gårdens ressursgrunnlag heves og dokumenteres for å nå de sektorpolitiske målsettingene. Etter- og videreutdanning som omfattes av programmet, skal også legge til rette for at de som skal overta landbrukseiendommer, og næringsutøvernes ektefeller/samboere, kan delta. Tiltakene skal i størst mulig grad ha et likestillingsperspektiv* (Døving et al. 2003).

Landbruks- og matdepartementet utviklet retningslinjer for forvaltningen av Kompetanseutviklingsprogrammet i landbruket (KIL), og disse er med små endringer de samme i dag som da programmet ble startet opp.

Videre er det satt tre mål for hva programmet skal bidra til:

- Utvikle brukertilpassede etter- og videreutdanningstilbud for målgruppen
- Utvikle arenaer for samarbeid mellom målgruppen og utdanningssiden
- Gjøre målgruppen i stand til å identifisere kompetansebehov

De som kan søke om støtte fra programmer, er utdanningsinstitusjoner og organisasjoner som driver faglig eller økonomisk aktivitet overfor målgruppene. Det ses også som en fordel om det etableres et samarbeid mellom aktuelle institusjoner og organisasjoner. Søknad kan sendes både fra lokalt, regionalt og nasjonalt nivå. Søknader som vurderes å være en del av søkerens ordinære oppgaver, kan ikke støttes. I særskilte tilfeller kan det gis støtte til prosjekter som er en videreføring og/eller videreutvikling av tidligere KIL-støttede prosjekter.

Tildelingskriterier:

KIL-midler kan tildeles prosjekter som omfatter utvikling og utprøving av nye kompetansegivende tilbud rettet mot målgruppene, eller til videreføring og/eller videreutvikling av eksisterende kurs. Prosjekter som har potensial til å bli et tilbud til en stor del av produsentene innenfor den aktuelle produksjonen vil bli prioritert.

Retningslinjene til KIL vektlegges følgende når beslutning om hvem som får støtte tas:

- Prosjektet gir formell kompetanse på videregående skoles nivå eller høyere
- Dokumentasjon av realkompetanse
- Tilrettelegging for at personer i arbeid og personer med omsorgsansvar kan delta
- Varig kompetansetilbud
- Tilgjengelighet i hele landet
- Samarbeid om utvikling og gjennomføring av prosjektet
- Lokal/regional medfinansiering
- Lærings- og overføringsverdi
- Prosjektet gir tilbud på et av områdene Matmerk har vedtatt å prioritere det aktuelle året (punktet er nytt fra og med 2009).

Det stilles krav om at metoder, erfaringer og resultater er offentlig tilgjengelige.

I tillegg kreves det at søknaden inneholder:

- Prosjekttittel
- Hovedformålet med prosjektet
- Opplysninger om søker og samarbeidspartner(e)
- Intensjons- eller samarbeidsavtale(r)
- Prosjektbeskrivelse med blant annet bakgrunn, formål, målgruppe, metoder og framgangsmåte
- Resultatmål for det ferdige kompetansegivende tilbudet
- Framdriftsplan inkludert plan for rapportering og evaluering
- Kostnads- og finansieringsplan

Det er satt maksimumsgrenser for hvor stor andel av prosjektets samlede kostnader som kan støttes fra KIL. For prosjekter som gjelder utvikling og utprøving av nye kompetansegivende tilbud, er maksimum KIL-andel satt til 60 %, mens den er satt til maksimum 40 % for prosjekter som gjelder videreføring og/eller videreutvikling av eksisterende kompetansegivende tilbud. Disse maksimumsgrensene ble innført etter siste revisjon av retningslinjene. Det er to grunner til dette. For det første varierte forholdet mellom egeninnsats og tildelt støtte fra prosjekt til prosjekt, og det var et ønske om å behandle søknadene mer likt. For det andre er det et ønske om å redusere risikoen for at midlene benyttes til å finansiere forhold som må regnes som ordinær drift i organisasjonene som søker.

1.3 Framdrift

Spørsmål som vil bli drøftet i denne rapporten er hvorvidt retningslinjene til KIL bidrar til at man når formålet med ordningen, nemlig til kompetanseutvikling for yrkesutøvere i primærlandbruket eller i tilleggsnæringer til primærlandbruket. Det vil også bli foreslått endringer i retningslinjer og forvaltning av programmet der det anses tjenlig i forhold til å nå målsettingene i programmet.

I neste kapittel vil etterspørre og tilbydere av kompetanse bli beskrevet. Etterspørre er primærprodusentene i landbruket, og utgjør en gruppe på om lag 45 000 produsenter. På tilbydersiden er det også mange aktører, som studieforbund, videregående skoler, høyere utdanningsinstitusjoner og landbrukets egne organisasjoner.

Kapittel 3 tar for seg tilstøtende tilskuddsordninger, og da spesielt det som skjer fylkesvis gjennom Innovasjon Norge, fylkeskommunene og Fylkesmannen.

I kapittel 4 beskrives tildelingssystemet for støtte til kurs for avløsere. Midlene til dette formålet er avsatt over jordbruksavtalen som en del av rammen til KIL.

I kapittel 5 foretas det en gjennomgang og drøfting av utvalgte prosjekter som har blitt gjennomført med støtte fra KIL, opp mot prioriteringene som er angitt for søknader. I hvilken grad oppnår man den tiltenkte effekten som prioriteringene peker mot?

Kapittel 6 oppsummerer funn og kommer med anbefalinger som vil kunne bidra til en mer målrettet bruk av midlene.

2 Brukere og tilbydere av kompetanse i landbruket

I dette kapittelet vil brukerne av kompetansetilbud i landbruket og de som tilbyr slike tilbud bli beskrevet. Det er disse to gruppene som programmet søker å føre sammen, gjennom at brukerne definerer sine behov og tilbyderne utvikler tiltak som kan dekke disse.

2.1 Etterspørselen etter kompetanse

Det er i om lag 45 000 gårdbrukere som mottar produksjonstilskudd. Disse driver med ulike produksjoner, og mange driver også med tilleggsnæringer. Gjennomsnittsalderen for gårdbrukerne er drøyt 50 år. Mange tar over først etter å ha arbeidet innenfor andre yrker i mange år. Tabell 2.1 viser hvor mange år utdanning gårdbrukerne har etter endt grunnskole. Opplysningene er gitt i en utvalgsundersøkelse gjennomført av Respons Analyse i samarbeid med Landbrukets Utredningskontor. Ni prosent oppgir at de bare har grunnskole, og andelen er høyest blant de eldste. Nær fire av ti, 39 prosent, oppgir at de har 1–3 år, 34 prosent har 4–5 år, og 18 prosent har seks år eller mer med skole/studier etter fullført grunnskole. At de aller fleste har utdanning utover grunnskole, betyr likevel ikke nødvendigvis at de har relevant kompetanse i forhold til gårdsdrift.

Tabell 2.1 *Hvor mange år utdanning utover grunnskolen har du?*

	Under 40 år	40–49 år	50–59 år	60 år og eldre	Alle
Ingen	4	5	9	14	9
1–3 år	33	38	44	37	39
4–5 år	41	38	33	29	34
6 år eller mer	22	19	13	20	18
Totalt	100	100	100	100	100
N	116	258	329	299	1002

Kilde: Tallene er fra LUs Omnibuss i landbruket, som ble gjennomført i mars 2012.

En undersøkelse gjennomført blant personer som overtok gårdsbruk mellom 2004 og 2009, viser at utdanningsnivået generelt er høyt blant disse. 40 prosent har fullført utdanning på universitets- eller høyskolenivå, 57 prosent har fullført videregående skole, mens tre prosent har endt skolegangen etter grunnskolen (Eldby og Nyhammer 2010). Det er her store forskjeller mellom produksjonsretningene; planteprodusentene har i langt høyere grad enn husdyrprodusentene høyere utdanning.

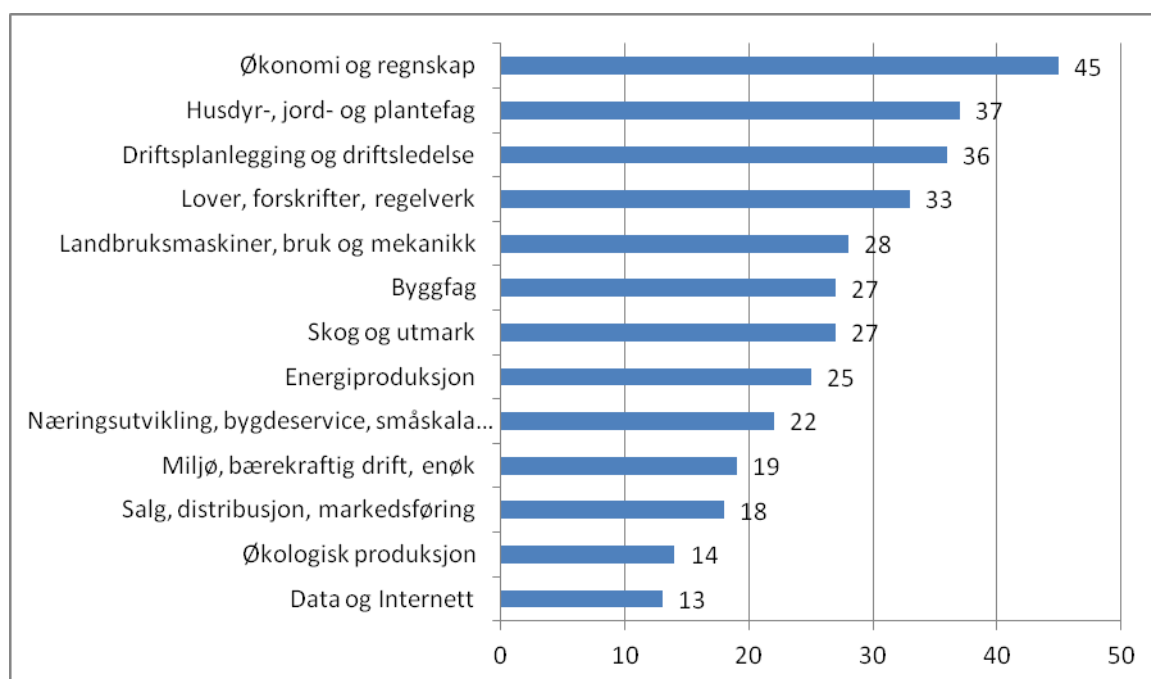
Om lag halvparten av de nye produsentene har fullført formell landbruksutdanning, 40 prosent på videregående nivå og 11 prosent på høyskole eller universitet. De øvrige har utdanning innenfor andre fagretninger enn landbruk.

Den samme undersøkelsen viser at nær sju av ti har deltatt på etterutdanningstiltak som har vært relevant for driften av gården, og de fleste har benyttet seg av korte landbruksfaglige kurs, mens litt mer enn hver tiende produsent har deltatt på lengre kurs med flere samlinger. I tillegg til etterutdanning benytter gårdbrukerne seg av rådgivningstjenestene som finnes i landbruket.

Svært mange oppgir at de har behov for mer kunnskap. Henholdsvis 45 og 36 prosent oppgir behov for mer kunnskap om ”økonomi og regnskap” og ”driftsplanlegging og driftsledelse”. Behovet for økt kompetanse i husdyr-, jord- og plantefag oppgis av 37 prosent. Dette er også de fagområdene som alle, uavhengig av hvilken produksjon de driver, er nødt til å forholde seg til.

Undersøkelsen blant de nye bøndene viser også at det gjerne er de som allerede har landbruksfaglig utdanning eller har benyttet seg av etterutdanningstilbud, som svarer at de har behov for etter- og videreutdanning. Dette er et paradoks, og det kan bety at det er relativt store forskjeller mellom de som allerede har god kunnskap, og som hele tiden sørger for å lære noe nytt, og de som har lav faglig bakgrunn og som heller ikke sørger for å skaffe seg kompetanse.

Figur 2.1 Andeler som oppgir 4 og 5 på hvor stort behovet er for mer kunnskap/kompetanse innenfor de ulike områdene. (1 er svært lite behov og 5 er svært stort behov).

Kilde: Eldby og Nyhammer (2010).

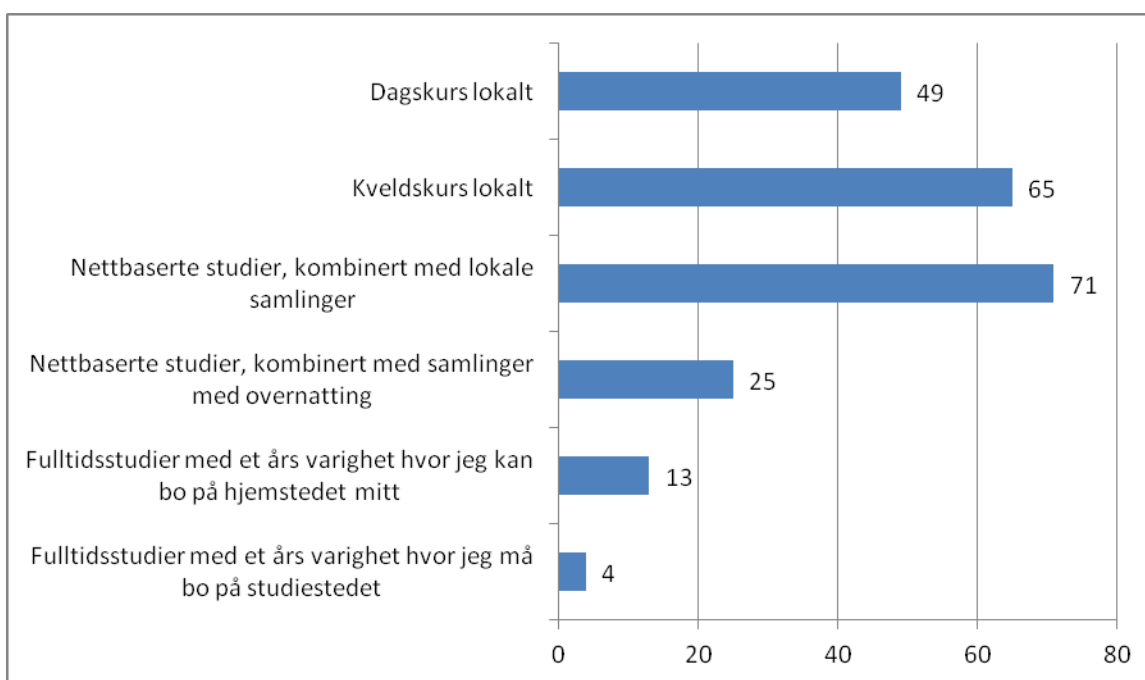
Landbruket har blitt oppfordret til å utnytte de ressursene som er på gården, ved å starte opp med tilleggsnæringer. Dette er ofte i tjenesteytende næringer, som Inn på Tunet, småskala matproduksjon, servering, gårdsturisme og utmarksturisme. Det krever annen kompetanse enn tradisjonelt landbruk. Blant de nye bøndene svarer 22 prosent at de har behov for mer

kunnskap om næringsutvikling, bygdeservice og småskala matproduksjon. At andelen som føler behov for denne typen kompetanse, er lavere, betyr ikke nødvendigvis at behovet er mindre blant de som driver slike næringer eller planlegger å gjøre det.

Mange gårdbrukere jobber i andre yrker ved siden av gårdsdriften. Andelen er høyere innenfor planteproduksjonene og sau enn innenfor de andre husdyrproduksjonene. Tid vil derfor være en knapphetsfaktor for de aller fleste. I tillegg befinner gårdbrukerne seg spredt over hele landet, og avstand til tilbudet vil også kunne være en begrensende faktor for å delta på etterutdanning. Derfor må tilbudene tilpasses slik at de gjør det mulig å delta.

Nærhet til bostedet er avgjørende for høy deltakelse fra gårdbrukerne. Mer enn sju av ti oppgir at de ønsker å delta i nettbaserte studier kombinert med samlinger lokalt. Nær to av tre oppgir kveldskurs lokalt, og én av to oppgir dagskurs lokalt. Det er også en viss interesse for fulltidsstudier, men de bør også skje slik at man kan bo på hjemstedet.

Figur 2.2 *Dersom du skulle ta etterutdanning, hvordan passer de ulike tilbudene for deg? Andeler som har svart godt eller svært godt (4 og 5 på en skala fra 1–5.)*

Kilde: Eldby, Hanne og Erlend Nyhammer. 2010.

2.2 Tilbydersiden

Det er mange som tilbyr kompetanse til næringsutøverne i landbruket. Her er aktørene det offentlige skoleverket, offentlige institusjoner som Innovasjon Norge i de ulike fylkene,

fylkeskommunene, varemottakerne, studieforbundene og Norsk landbruksrådgivnings forsøksringer. Også andre kan opptre som tilbydere.

Naturbruksskolene

Om lag 40 av de 75 videregående skolene i Norge som tilbyr naturbruk, gir utdanning innenfor landbruk, gartnernæring og/eller skogbruk. De fleste av disse har tilbud om etterutdanning for voksne i tillegg til de vanlige studieløpene for de som kommer rett fra grunnskolen.

Et eksempel er Mære landbruksskole, som tilbyr VG2 Landbruk og gartnernæring, VG3 Landbruk og VG3 Gartnernæring tilrettelagt for voksne, som dermed kan fullføre agronomutdanning i løpet av ett eller to år. Hvert år er det mellom 10 og 30 voksne som tar denne utdanningen på Mære, og de fleste av disse er gårdbrukere.

I tillegg til grunnutdanning tilbyr Mære Landbruksskole i likhet med de andre naturbruksskolene en rekke kurs over én til tre dager. Et av kursene deres, som er rettet mot nye melkeprodusenter, går over seks dager. Årlig deltar mellom 400 og 600 gårdbrukere på kursene på skolen. Per i dag gir man tilbud om 15 ulike kurs. Kursene er gjerne utviklet i nært samarbeid med næringen, enten det er Tine, Nortura, Norsvin, faglagene eller andre.

Tilbudene som gis, er finansiert gjennom en blanding av egenbetaling fra gårdbrukerne selv, Rekruttering, likestilling og kompetansemidler (RKL-midler) fra fylkeskommunene, programstøtte fra Innovasjon Norge eller andre kilder. Det har også vært tilfeller der Mære Landbruksskole har mottatt midler fra Kompetanseutviklingsprogrammet i landbruket. Eksempler på dette er Potetskolen og Jordbærskolen.

Fagskoler

Fagskole er en direkte yrkesrettet utdanning over videregående skoles nivå. Varigheten av tilbudet er mellom et halvt og to år. Tomb fagskole tilbyr storfehold og driftsledelse på heltid (to halvårsheter som går parallelt). Vea – Statens fagskole for gartnere og blomsterdekoratører, Hjeltnes fagskule og Norsk Hestesenter har fagskoleutdanninger som kan være aktuelle for tilleggsnæringer. Fagskolen Telemark tilbyr et kortere kurs i ledelse tilpasset landbruk. Flere fagskoletilbud innenfor landbruk er under utvikling med støtte fra KIL.

UMB og høgskolesystemet

Senter for etter- og videreutdanning ved Universitet for miljø- og biovitenskap (SEVU-UMB) tilbyr etterutdanning som kan være aktuell for aktive bønder. Det samme gjør Høgskolen i Nord-Trøndelag (HiNT) og Høgskolen i Hedmark (HH). Tilbudene fra disse tre er samlet på det felles nettstedet *landbruksutdanning.no*. I utgangspunktet kan alle studiesteder legge til rette for kurs som er rettet mot gårdbrukere, og det gis ingen full oversikt her. I tillegg gir også den private høgskolen: *Høgskulen for landbruk og bygdeutvikling* etterutdanningstilbud for bønder.

Innovasjon Norge og fylkeskommuner

Det offentlige virkemiddelapparatet er også en del av tilbudssiden. Disse blir nærmere presentert i kapittel 3.

Studieforbundene

Landbruket har to store aktører som arrangerer kurs rettet mot grunneiere og næringsutøvere i jordbruk og skogbruk.

Studieforbundet næring og samfunn er en sammenslåing mellom det tidligere Bygdefolkets Studieforbund (BSF) og Populus – studieforbundet folkeopplysning. Dette er en betydelig aktør innenfor voksenopplæring på områder som naturbruk, håndverk, mat og tradisjonsformidlende fag. Studieforbundet fungerer som et service- og samordningsorgan for sine medlemsorganisasjoner. Tidligere hadde BSF ansatte i de fleste fylkene og kontakter i kommunene, og stod som praktisk kursarrangør. Det er ikke lenger ansatte i alle fylkene, og studieforbundet fungerer i større grad som en tilrettelegger av voksenopplæringsmidler når andre arrangerer kurs. I 2011 ble det kjørt 1796 kurs med til sammen 44 172 timer, hvorav det meste er rettet mot næringsutøvere i landbruket gjennom daværende Bygdefolkets Studieforbund.

Skogbrukets kursinstitutt (SKI) er en landsdekkende organisasjon som har til formål å formidle kompetanse og informasjon om skog- og naturbruk til skogeiere, næringsutøvere og skoleverk. SKI utvikler og arrangerer kurs innenfor en rekke skogfaglige områder, bioenergi, jakt- og viltforvaltning og reiseliv. Kursene har ulik varighet og omfang, og gjennomføres både som fysiske samlinger og som nettkurs. I tillegg til å utvikle og gjennomføre kurs og konferanser utfører SKI ulike konsulenttjenester og prosjektoppdrag både innenlands og utenlands. «Aktivt skogbruk» er en landsdekkende kursserie i skogbruk, myntet på skogeiere, skogsarbeidere og skogsmaskinførere. Kursene blir gjennomført og ledet av instruktører lokalt. Kursene er også aktuelle for andre grupper som benytter motorsag eller annet skogbruksredskap i sitt arbeid eller på fritiden. Alle fysiske kurs som er lengre enn 8 timer fra SKI, blir rapportert gjennom studieforbundet.

Rådgivningstjenestene i landbruket

I tillegg utøves det en betydelig aktivitet i regi av varemottakerne i landbruket, Norsk Landbruksrådgiving og andre aktører. Den største av disse er Norsk Landbruksrådgiving, som er en landsomfattende organisasjon som både utvikler og formidler kunnskap gjennom sine rådgivningsenheter med 260 ansatte og 26 000 medlemmer over hele landet. Denne kunnskapen er grunnlag for rådgiving i planteproduksjon, teknikk, næringsutvikling, økonomi, klima- og miljøtiltak. Årlig utføres nærmere 800 feltforsøk hos medlemmene.

Likedan har både TINE, Nortura, Felleskjøpene og andre varemottakere også rådgivere spredt over hele landet som driver med individuell rådgiving og kursvirksomhet. TINE har eksempelvis 300 rådgivere over hele landet som tilbyr rådgiving om fôr, melke kvalitet og økonomi. Animalia, som er en bransjestyrt organisasjon som dekker hele verdikjeden i norsk kjøtt- og eggproduksjon, tilbyr kurs innenfor kjøtt- og eggproduksjon. Mye av Animalias

kursvirksomhet er rettet mot bedrifter og slakterier, men også mot primærprodusenter. Avlsorganisasjonene driver med rådgiving overfor sine medlemmer. Også faglagene og andre interesseorganisasjoner er inne med noe kursvirksomhet, selv om dette i hovedsak ikke er rettet mot produksjon.

2.3 Samarbeidet mellom brukerne og tilbyderne

I dette kapitlet har vi sett at de 45 000 gårdbrukerne ikke er en ensartet gruppe. Det er stor variasjon i hvilken utdanning de har, hvilke produksjoner de driver, og hvor mye av arbeidstiden som er knyttet til gårdsdriften. Faglig sett er det noen ting som alle har behov for å kunne noe om, eksempelvis økonomi og driftsplanlegging, mens andre aktiviteter vil avhenge av hvilken landbruksproduksjon eller tilleggsnæring man har på bruket. Når det gjelder organiseringen av tilbudet legger gårdbrukerne sterk vekt på muligheten for å ta kurset i nærheten av bostedet. Det er også stor interesse for å ta lengre kurstilbud, som er organisert som egenstudier med samlinger, og da helst lokalt.

Tilbudssiden er like variert. Her er det mange og ulike typer aktører som er inne i bildet. Det gis tilbud om formell utdanning på videregående og høyere nivå, og de samme aktørene som tilbyr agronomutdanning og universitets- og høyskoleutdanning, tilbyr også etter- og videreutdanningskurs som ikke gir formell kompetanse. Studieforbundene arrangerer til dels egne kurs, og til dels tilrettelegger de for gjennomføring av andres kurs. Ikke minst foregår det en omfattende rådgivingsvirksomhet rettet mot gårdbrukerne. Aktiviteten som drives av offentlig forvaltning på regionalt nivå, beskrives i neste kapittel.

Det er flere utfordringer knyttet til at både brukergruppen og tilbyderne av kompetanse er så heterogene. Dersom man skal sikre at ressursene i næringen brukes effektivt, så må man sikre seg mot at man bruker ressurser på å utvikle tilbud som allerede eksisterer. Det er også viktig å sikre at de tilbudene som utvikles, blir brukt videre. I kapittel 5 foretas det en gjennomgang av prosjekter som er trukket ut i forbindelse med evalueringen av KIL.

3 Tilstøtende tilskuddsordninger

Det eksisterer betydelige midler som disponeres regionalt for å styrke det regionale handlingsrommet. Hensikten med at midlene disponeres regionalt eller i fylkene, er at det skal være mulig å ta utgangspunkt i særtrekk og problemstillinger slik de oppleves i ulike deler av landet.

Det er disse regionale midlene det blir sett nærmere på i dette kapittelet, og hensikten er å undersøke om det er overlapp i arbeidet som skjer regionalt, med prosjektene som mottar KIL-støtte.

3.1 Økt samordning i fylkene

Regjeringen har lagt opp til at det skal utvikles *Regionale bygdeutviklingsprogrammer*. Disse skal bidra til å styrke og samordne det regionale nærings- og miljøarbeidet på landbruks- og matområdet. Det skal utarbeides en samlet overordnet strategi i hvert fylke der potensielle synergier mellom de ulike aktivitetene/programmene skal synliggjøres. Strategiene skal forankres i de regionale partnerskapene, der Fylkesmann, fylkeskommune, Innovasjon Norge og faglagene er de viktigste aktørene. De regionale bygdeutviklingsprogrammene har tre programområder: Regionale næringsprogram, Regionale miljøprogram og Regionale skog- og klimaprogram. Fylkesmennene har hovedansvaret for å drive dette arbeidet framover, men det skal gjøres i tett samarbeid med de regionale partnerskapene.

De regionale partnerskapenes oppgave er å bringe sammen ulike aktører, som politikere, offentlige etater, brukergrupper og frivillige grupper. Disse skal drøfte mål og strategiske hovedlinjer for å iverksette tiltak i situasjoner der én regional aktør ikke er i stand til å nå vedtatte målsettinger alene. Partnerskapene skal ta utgangspunkt i de konkrete behovene til innbyggere og næringsliv i de enkelte fylker eller landsdel.

Fylkesmannen er statlig sektormyndighet på landbruks- og matområdet og har ansvaret for å følge opp nasjonale vedtak, mål og retningslinjer. Fylkesmannen skal ivareta fagfunksjonen knyttet til matkontakter under lokalmatprogrammene, og støtte opp under aktiviteter knyttet til regional matkultur, kunnskapsoppbygging om mat, matproduksjon og mat og helse spesielt rettet mot barn og unge. Fylkesmannen skal også bidra i regjeringens satsing på økologisk matproduksjon, gjennom å styrke produsentnettverk og utvikle og følge opp tiltak i de fylkesvise handlingsplanene. Fylkesmannen er et kompetansesenter.

Fylkeskommunene er en regional utviklingsaktør. I forbindelse med forvaltningsreformen fikk fylkeskommunene nye oppgaver på landbruks- og matområdet. De skal ivareta oppgaver innenfor verdiskaping i landbruket, klima og samfunnsplanlegging samt rekruttering og kompetanseheving. Fylkeskommunene er deleiere av Innovasjon Norge, og de skal være en aktiv samarbeidspartner i verdiskapingsprogrammene som forvaltes av Innovasjon Norge.

Fylkeskommunene skal bidra til at landbruks-, klima- og energipolitiske mål ivaretas i samfunnsplanleggingen, blant annet gjennom økt bruk av fornybar energi og styrket jordvern.

Fylkeskommunen arbeider også med rekruttering, likestilling og kompetanseheving i landbruket, og denne innsatsen ses i sammenheng med fylkeskommunens ansvar for de videregående skolene. Regjeringen har lagt til grunn at bygdeutviklingsprogrammene skal ha en god kobling mot fylkeskommunens arbeid for regional utvikling for øvrig.

Innovasjon Norge skal fremme lønnsom næringsutvikling i hele landet og utløse ulike distrikters og regioners næringsmessige muligheter til økt verdiskaping gjennom innovasjon, internasjonalisering og profilering. Innenfor landbruks- og matområdet har Innovasjon Norge som oppgave å videreutvikle eksisterende og skape ny bærekraftig næringsvirksomhet, ved å ta i bruk mangfoldet av landbrukets ressurser. Innovasjon Norge forvalter en rekke investerings- og utviklingsordninger, deriblant støtte til kompetanseheving, rådgivningstjenester og nettverksbygging.

Virkemidlene og ansvarsfordelingen varierer noe fra fylke til fylke. Under henvises det til hvordan ansvarsfordelingen er i Vestfold¹. Der beløp er oppgitt, viser de til de nasjonale rammene som er fordelt til alle fylkene samlet.

Tabell 3. 1 Virkemidler og ansvar for regionale midler til kompetanseheving

Økonomiske virkemidler	Ansvarsfordeling (varierer noe)
Bygdeutviklingsmidler (BU-midler)	
Økonomisk virkemiddel for næringsutvikling i landbruket. Formålet med midlene er: ”å legge til rette for langsiktig og lønnsom verdiskaping, samt desentralisert bosetting med utgangspunkt i landbrukets ressurser generelt og landbrukseiendommen spesielt”.	Fylkesmannen har hovedansvar for mobilisering og tilrettelegging, særskilt i forhold til bedriftsoverskridende tiltak.
<u>BU-midler, utrednings- og tilretteleggingsmidler</u> BU-midler som er tilskudd til utviklings- og tilretteleggingstiltak.	Innovasjon Norges rolle er bedriftsrettet, det vil si kundekontakt i forbindelse med søknadsprosess til investeringsmidlene.
<u>BU-midler, bedriftsrettede tiltak</u> BU-midler som er tilskudd til bedriftsutvikling i enkeltbedrifter og tilskudd/og eller rentestøtte for lån til investeringer, samt etablererstipend.	Forvaltes av Fylkesmannens landbruksavdeling. (60 mill. kroner)
	Fylkesmannen fordeler midlene til Innovasjon Norge gjennom årlige tildelingsbrev.
	Virkemidlene forvaltes av Innovasjon Norge.

¹ Regionalt næringsprogram for landbruket i Vestfold 2012–2015.

Økonomiske virkemidler	Ansvarsfordeling (varierer noe)
<p>Nasjonale programmer</p> <p>Sentrale virkemidler innenfor programområdene:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Lokalmatprogrammet - Utviklingsprogram for Grønt reiseliv - Bioenergiprogrammet - Trebasert innovasjonsprogram 	<p>Innovasjon Norge sin rolle er bedriftsrettet, det vil si kundekontakt i forbindelse med søknadsprosesser (virkemidler). I tillegg har IN hovedansvar for generell informasjon om innhold i, og søknadsprosedyrer for programmene. Fylkesmannen har hovedansvaret for å være pådriver for Lokalmatprogrammet. Fylkeskommunen har også hovedansvaret for å være pådriver for Bioenergiprogrammet, samt Treprogrammet, hvor Fylkesmannen har det faglige ansvaret.</p>
<p>Midler til rekruttering, likestilling og kompetanseheving (RLK-midler)</p> <p>Tilskuddsmidler til rekruttering, likestilling og kompetanseheving i landbruket. Ordningen skal tilspasses regionale utfordringer innenfor både tradisjonelt landbruk og bygdenæringer.</p>	<p>Forvaltes av fylkeskommunene. (20 mill. kroner)</p>
<p>Utviklingsmidler til økologisk matproduksjon</p> <p>Midler som benyttes til å fremme produksjon, omsetning og forbruk av økologiske landbruksvarer.</p>	<p>Forvaltes av Fylkesmannen</p>

3.2 Nasjonale programmer rettet mot landbruket

I oversikten i tabell 3.1 ble det henvist til nasjonale programmer. I det følgende vil det bli sett nærmere på Bioenergiprogrammet og Lokalmatprogrammet, som begge er rettet mot landbruket. Mye av innsatsen er investeringsmidler, men det er også midler som kan brukes til kompetanseheving innenfor programmene. Det er dermed en viss risiko for at det utvikles tilbud som er svært like eller overlappende i enkeltfylker, som det man fra annet hold kan søke om KIL-midler til.

Lokalmatprogrammet er en videreføring av Verdiskapingsprogrammet for mat som ble startet opp i 2001 som et tiårig program. Hovedmålet med programmet er økt verdiskaping i primærproduksjonen gjennom å bidra til utvikling, produksjon, kommersialisering og salg av norske matspesialiteter. Programmet er delt inn i tre tilskuddsordninger: Lokalmatprogrammet, Tilskudd til kompetanse og regionale kompetansepunkt (K-punkt) og Tilskudd til omdømmebygging.

Verdiskapingsprogrammets viktigste målsetting var å øke mangfoldet av produkter fra landbruket. Det ble utpekt matkontakter i hvert enkelt fylke både hos Innovasjon Norge og hos Fylkesmannen, og disse skulle dekke de behovene som fantes hos småskala- og lokalmatprodusenter. Det ble gitt opplæring i håndverksproduksjon og markedsføring. Det nye med lokalmatprogrammet er opprettingen av kompetansenettverk basert på fem såkalte ”nav”. Disse kompetansenavnene er lagt til eksisterende kompetansemiljøer i de ulike regionene og er samarbeid mellom ulike matmiljøer som finnes i regionene. I Nord-Norge er det lokalisert til Bioforsk, i Midt-Norge til Mære landbruksskole, på Vestlandet til Sogn jord- og hagebruksskole, Sørlandet og Rogaland til Nofima i Stavanger og på Østlandet til Nofima i Ås. I styrene til kompetansenavnene sitter det representanter fra Innovasjon Norge, Fylkesmannen, Mattilsynet, bedrifter som satser innenfor næringen, landbruksråd, fylkeskommune, samt representanter fra produsentene. Den viktigste aktøren innenfor Lokalmatprogrammet er Innovasjon Norge, som kanalisierer og administrerer pengestøtte rundt i landet og til de enkelte prosjektene.

Lokalmatprogrammet er i utgangspunktet rettet inn mot:

- Bønder, enten gardsmatprodusenter og/eller råvareleverandører som samarbeider med foredlingsbedrift der råvarene går til produksjon av matspesialiteter
- Små og mellomstore næringsmiddelbedrifter og forpliktende produsentsammenslutninger med hovedmål å utvikle lokale matspesialiteter
- Reiselivsbedrifter som har utviklingsprosjekter i samarbeid med lokalmatprodusenter

Disse kan motta tilskudd tilsvarende inntil 50 prosent av kostnadene til markedsundersøkelser, produktutvikling og lignende og inntil 10 prosent av kostnadene ved fysiske investeringer.

I tillegg til de generelle kompetansetjenestene i Innovasjon Norge tilbyr lokalmatprogrammet gjennom de fem regionale kompetansenavnene tre ulike tilbud:

- Kurs innenfor ulike fagområder
- Besøksordning, der bedriften får kontakt med en fagperson som kan identifisere flaskehals og bidra til å løse praktiske utfordringer. Dette kan være personer med spisskompetanse som hentes inn fra inn- eller utland.
- Mentorordning for vekstbedrifter. En mentor skal være bedriftens diskusjonspartner i strategiske og forretningsmessige spørsmål.

Temaer for kurs og bistand kan være produkt og produktutvikling, testproduksjon, HACCP, eller hygiene og holdbarhet, emballasjeteknologi, regelverkskrav og kundekrav, markedsføring og merkevarebygging, design, distribusjon og priskalkulasjon og forretningsutvikling og strategier.

Bioenergiprogrammet er det andre store programmet på området. Det skal stimulere til økt bruk av fornybare energikilder og har to satsningsområder: bioenergi i landbruket (varmeanlegg) og flisproduksjon. En av hovedstrategiene innenfor bioenergi er ”Synliggjøring, profilering og kommunikasjon om muligheter knyttet til økt bruk av bioenergi”. Målgruppen for programmet er bønder og skogeiere, men det kan også gis støtte til andre dersom det fremmer programmets målsetting.

Det aller meste av midlene går til investeringer i anlegg for varmesalg, gårdsvarmeanlegg, veksthus og biogass. Det kan også gis støtte fra INs fylkeskontorer til utredninger og kompetansetiltak til organisasjoner der bønder og/eller skogeiere er medlemmer eller eiere, eksempelvis skogeierlag, allmenning og så videre. Disse skal dekke konsulenthjelp til forstudier, forprosjekter og utredninger og kompetanse og informasjonstiltak. Støtten kan gis til forstudier dersom disse kan munne ut i anlegg i den størrelsen og type som er aktuelle for investeringstilskudd fra Bioenergiprogrammet. Søkerne av støtte til forstudier må ha skaffet seg kompetanse i bioenergi gjennom å delta på fagarrangementer, kurs, studieturer etc. før tilskudd til forstudie kan innvilges. Hvert av fylkeskontorene til Innovasjon Norge har også anledning til å benytte kr 100 000 per år hver til informasjons-, kompetanse- og motivasjonstiltak med formål å sette i gang tiltak innenfor bioenergiområdet.

*Tabell 3. 2 Prosjekter over Bioenergiprogrammet som har gått til kompetanse, motivasjons- og informasjonstiltak**

År	Antall	Mill. kr
2005	46	3,2
2006	63	3,9
2007	49	3,4
2008	43	5,4
2009	43	3,2
2010	24	2,5
2011	36	4,3
Hittil 2012	14	1,3

* Forprosjekter er ikke med i oversikten, da det er vanskelig å skille mellom kompetansetiltak og planlegging av investeringer. Det samme gjelder administrasjon.

For tiltak som er landsdekkende eller har landsdekkende interesse, kan IN også gi støtte over de sentrale kompetansemidlene.

3.3 Midler til rekruttering, likestilling og kompetanseheving

Fylkeskommunene har flere oppgaver som er knyttet til utviklingen i landbruket: næringsutvikling, klima, areal- og samfunnsplanlegging, oppfølging av vanddirektivet og rekruttering, likestilling og kompetanseheving i landbruket.

Fylkeskommunene har på mange områder et tett samarbeid med Fylkesmannen, blant annet gjennom arbeidet med de regionale partnerskapene og fylkesplanene, og de er deleier av Innovasjon Norge. Fylkeskommunene har ansvar for de videregående skolene, og dermed også for naturbruksskolene. Disse tilbyr både videregående utdanning av ungdom, og mange har utviklet grunnutdanningstilbud rettet mot voksne i landbruket. I tilknytning til naturbruksskolene er det også opprettet kompetansesentre som tilbyr etter- og videreutdanning for gårdbrukere.

Fylkeskommunene forvalter *tilskuddsmidler til rekruttering, likestilling og kompetanseheving i landbruket* (RLK-midler). For budsjettåret 2012 er det under Landbrukets utviklingsfond av satt en ramme på 26 mill. kroner, hvor 6 mill. går til KIL og 20 mill. går til fordeling mellom fylkene (RLK-midlene). I tilsagnsbrevet fra Landbruks- og matdepartementet framgår det at ordningen skal tilpasses regionale utfordringer knyttet til rekruttering, likestilling og kompetanseheving innenfor både tradisjonelt landbruk og nye næringer. Disse midlene kan ikke gå til generell drift av de videregående skolene. Landbruks- og matdepartementet har pekt ut følgende prioriterte områder:

- Tilskudd til gjennomføring av kompetanseutvikling og kompetansehevende tiltak innenfor tradisjonelt landbruk og nye næringer, herunder støtte til etter- og videreutdanningstilbud for yrkesutøvere i landbruket. Det kan også gis støtte til kompetansetiltak som gir voksne med annen videregående utdanning grunnleggende landbruksutdanning.
- Prosjekter/tiltak knyttet til rekruttering til landbruksnæringen.
- Tiltak som bidrar til å styrke rekrutteringen til de offentlige og private naturbrukslinjene i den videregående skole.
- Arbeid knyttet til likestilling i landbruket.

I tilsagnsbrevet fra Landbruks- og matdepartementet presiseres det også at ordningen og prosjektene det blir gitt støtte til, må ses i sammenheng med andre ordninger og aktører som arbeider med rekruttering, likestilling og kompetanseheving i landbruket.

3.4 Utrednings- og tilretteleggingstiltak

Fylkesmannen har innenfor BU-midlene en ordning som heter *utrednings- og tilretteleggingstiltak*. Disse midlene kan det søkes om til generelle kompetansehevende, holdningsskapende og mobiliserende tiltak som kommer mange til gode. Midlene som gikk til dette formålet, ble redusert som en følge av at fylkeskommunene fikk ansvaret for rekruttering, likestilling og kompetansehevende tiltak. Fylkesmannen har i dag først og fremst en indirekte rolle i forhold til kompetansetiltak gjennom å være pådriver overfor andre aktører.

3.5 Konklusjoner

Det er absolutt en risiko for at det utvikles tilbud finansiert av KIL-midler som allerede eksisterer eller er under utvikling regionalt. Sammenholdt med de midlene som eksisterer innenfor Lokalmatprogrammet og Bioenergiprogrammet, er KIL-midlene begrensede. Det samme gjelder RLK-midlene (20 mill.) og BU-midlene som forvaltes av fylkesmennene, *utrednings- og tilretteleggingstiltakene* (60 mill.).

Kompetanseutviklingsprogrammet i landbruket har til hensikt å bidra til at etterspørrere og tilbydere av kompetansetilbud som er rettet mot bønder, skal kunne søke om midler til å utvikle tilbud på nye områder og/eller ny pedagogikk. Det er egentlig ingen avgrensning i hvilke fagområder som dekkes, selv om man i de senere årene har forsøkt å kanalisere midlene i retning av spesielle områder hvor behovet er stort. De som søker om KIL-midler, skal i utgangspunktet sjekke om de tilbudene som de søker om støtte til, allerede er dekket gjennom tilbud. Det er også et krav at fylkeskommunene skal se bruken av RLK-midlene i sammenheng med andre ordninger og aktører som jobber med rekruttering, likestilling og kompetanseheving, for eksempel KIL, når de gir støtte til prosjektsøknader de mottar.

Partnerskapene regionalt og KIL nasjonalt jobber med sterk medvirkning, direkte eller indirekte, fra departement, faglag og andre organisasjoner som jobber overfor primærprodusentene. Det er de samme aktørene som deltar i diskusjonene om hva som skal prioriteres, og som beslutter hvem som skal motta støtte til sine prosjekter eller ikke, men de er ikke alltid representert ved de samme personene. Det kan hende at de regionale partnerskapene er godt samkjørte. Dette varierer sannsynligvis fra fylke til fylke. Men arbeidet regionalt er ikke koblet opp mot de tiltakene som støttes av KIL på nasjonalt nivå, verken med hensyn til å legge føringer på hva KIL prioriterer, eller med hensyn til å bruke de tiltakene som er utviklet med KIL-midler.

Det framstår som om det er en altfor svak, eller ingen, kobling mellom de ulike ordningene som eksisterer for å heve kompetansenivået i landbruket. Samtidig er det stor risiko for at kompetansehevende tiltak som er utviklet, ikke blir videreført, og for at det utføres dobbeltarbeid.

4 Prinsippene for støtte til avløserkurs

Matmerk har ansvaret for å forvalte midlene til å gjennomføre kurs for avløsere og landbruksvikarer. Før år 2001 var dette en egen ordning med egen forskrift. Fra 2001 ble midlene slått sammen med KIL-midlene etter faglagenes ønske, og inntil 1 million kroner per år settes av til avløserkursene. Ansvaret for å forvalte midlene ble dermed overført fra Statens landbruksforvaltning samtidig som KIL-midlene ble overført.

Disse midlene skiller seg fra de øvrige midlene som KIL disponerer, ved at de er øremerket til et bestemt formål, og ved at midlene er tenkt brukt til drift av kurs og ikke nyutvikling av tilbud. I tillegg er det Studieforbundet næring og samfunn (SNS) som tar imot søknadene, behandler dem og utbetaler støtten til kursarrangørene. Matmerk mottar én årlig søknad fra Studieforbundet, og mottar én årlig rapport om bruken av midlene.

4.1 Bakgrunnen til avløserkursene

Innføringen av avløserordningen har sin bakgrunn i stortingsmeldingene som kom etter opptrappingsvedtaket, St.melding nr. 32 (1975–76) "Om norsk ernærings- og matforsyningspolitikk" og St.melding nr. 14 (1976–77) "Om landbrukspolitikken". Målsettingen var en lønnsmessig likestilling med industrien. Samtidig ble det pekt på behovet for å utvikle velferdsordninger i landbruket, spesielt behovet for en avløserordning og en sykelønnsordning.

I dag er det om lag 40 000 personer som jobber som avløsere og landbruksvikarer i landbruket. Totalt utgjør det om lag 4500 årsverk. De aller fleste avløserne arbeider dermed i små stillinger, og det er stor gjennomtrekk blant de ansatte. Avløserne og landbruksvikarene er ansatt av avløserlagene i landbruket, eller er ansatt direkte av gårdbrukere. Et avløserlag er en organisasjon som har som formål å organisere og administrere avløsning innenfor et område, og det er åpent medlemskap for alle foretak i området som har rett til avløsertilskudd. Avløserlagene er organisert med eget styre, og er godkjent av Fylkesmannen.

4.2 Forvaltningen

Det er Studieforbundet næring og samfunn som administrerer og formidler tilskuddene som gis til kursvirksomheten for avløserne. Kursarrangørene melder inn de kursene de planlegger å holde neste år, senest innen den 20. oktober hvert år til SNS sentralt. Deretter beregnes det hvor stor støtte de enkelte tilbudene skal ha. De gjeldende satsene er kr 800,- per deltaker per dag der det er snakk om overnatting, og kr 300,- per deltaker per dag på dagskurs.

Reisetilskudd beregnes også, og utgjør 75 prosent av de totale reiseutgiftene i forbindelse med kurset. SNS sender inn søknad til Matmerk innen 1. november. Studieplanene er sjelden klare i oktober året før kurset skal avholdes, og disse blir derfor ettersendt til studieforbundet etter hvert som de er klare. Studieforbundet mottar også søknader etter at fristen for innsending er ute. Disse søknadene datostemples og lagres, og kursene blir igangsatt dersom det viser seg at noen av de planlagte kursene ikke blir avholdt likevel. Erfaringen er at det har vært nok midler også til de ettermeldte kursene.

Det kan innvilges inntil 1 mill. i året til å arrangere disse kursene. Disse midlene har ikke vært benyttet fullt ut til formålet. Tabell 4.1 viser at søkningen til midlene imidlertid har vært større hvert år, siden antall planlagte kurs har vært større enn gjennomførte. Det kan være flere grunner til at det planlegges flere kurs enn det avholdes. Søknadene må leveres inn fra Studieforbundet næring og samfunn ett år i forveien, og dermed planlegges enda tidligere fra landbrukstjenestene og avløserlagene. Det kan dermed være vanskelig å vite sikkert hvor mange som melder seg på. I 2011 brukte man opp hele det avsatte beløpet på 1 mill. kr..

Det bør etableres en ordning der midler settes av i år da man ikke bruker opp midlene, slik at tilskudd kan utbetales i år da aktiviteten er høyere. I tillegg bør det settes en frist rundt 1. september for å melde tilbake til Studieforbundet næring og samfunn hvilke kurs som man ser ikke vil bli avholdt, slik at det åpnes en mulighet for nye søknader dersom noen av avløserlagene ser at de vil avholde kurs som de ikke hadde på planen i september året før.

SNS utbetaler midler til lokal kursarrangør når sluttrapporten for kurset er mottatt og behandlet. Studieforbundet forskutterer dermed midlene som utbetales til arrangørene. SNS kan be om å få utbetalt opptil 75 prosent av midlene som forskudd, og det blir gjort en gang per år. Summen det bes om, er avhengig av hvor mye det er søkt om, og hvor mye som forventes utbetalt framover. Matmerk utbetaler resterende midler til SNS etter at revidert regnskap er sendt inn.

Studieforbundet gjennomfører årlig stikkprøvekontroll tilknyttet kursvirksomheten. Det velges ut to eller tre kurs, og man velger særlig ut kurs som har mottatt en høy tilskuddssum, eller dersom man har mistanke om at kurs har mangler som ikke har framkommet i sluttrapporten. Ved stikkprøve tas det utgangspunkt i innsendt dokumentasjon, og i tillegg bes det om kopi av samtlige bilag, kopi av kursbevis og resultatene av evalueringen av kurset. Hvis kurset har en praksisdel, bes det også om dokumentasjon av praksis fra den enkelte deltaker.

SNS sørger også for at de som arrangerer kurs for avløserne, blir orientert om innmeldingsfrister og dokumenter. Disse sendes til alle kursarrangørene, som Studieforbundets egne regionansvarlige, Norske Landbrukstjenester og deres lokale avløserlag, og til alle avløserlag som ikke er medlem i Norske Landbrukstjenester. Alle kurs som arrangeres, blir også lagt ut på Studieforbundets Web-side, slik at aktuelle deltakere kan få en oversikt.

4.3 Kursvirksomheten

Opplæringen av landbruksvikarene og avløserne ble tidligere organisert av fylkeslagene av daværende Bygdefolkets studieforbund. Disse fylkesleddene ble avvirket i de aller fleste fylkene. Fra 1. januar i år kom regionledd på plass, og disse deltar i ulik grad i arbeidet med å tilrettelegge og arrangere kursene i samarbeid med Landbrukstjenesten. I Nordenfjeldske står studieforbundet gjerne som arrangør på oppdrag fra Landbrukstjenesten. Andre regionledd har en mindre aktiv rolle og bistår i hovedsak med å klargjøre søknaden til Studieforbundet sentralt og rapportere i etterkant på bruken av midlene. I de fylkene der studieforbundet har en mer administrativ funksjon, er det de 108 landbrukstjenestene/avløserlagene som arrangerer kurs, og disse arrangerer ofte kurs sammen. Behovet for kurs er særlig stort blant de yngre og nyansatte, men også de som jobber på heltid som landbruksvikarer har et stort behov for å holde seg oppdatert. Kursavgiften er omtrent kr 1000,- for et todagerskurs med overnatting, og denne dekkes av landbrukstjenestene/avløserlagene der det dreier seg om landbruksvikarer. Der det er avløseringer eller enkeltbønder som melder avløsere på kurs, så er det gårdbrukerne selv som dekker utgiftene til lønn, kursavgift og reiseutgifter utover det som det gis støtte til, og kursavgiften belastes gårdbrukerne som sender avløser på opplæring.

Tabell 4.1 Avholdte BSF-kurs 2009–2012.

	2009	2010	2011	2012
Antall kurs søkt	42	52	56	55
Antall kurs avholdt	27	29	29	
Antall deltakere	455	435	524	
Mottatt søknad på	1 362 050	1 587 825	1 943 625	1 703 425
Sum brukt	738 419	599 800	1 000 000	

Kursene som avholdes, er blant annet:

- Avløserkurs i dyrestell
- Kommunikasjon
- Hygiene, HMS, maskin, traktor
- Melkeproduksjon
- Innføringskurs for avløsere
- Kompetansebevis dyrevelferd
- Motorsag, ryddesag
- Førstehjelp og brannvern
- Biogass, gårdsrelatert næring
- Sertifisering minilaster
- Brunst og dyrehold på engelsk
- Brunst og melkerobot

Målgruppene for kursene er avløserne og landbruksvikarer, ungdom, nye avløserne og utenlandske avløserne.

4.4 Konklusjon

Tilskuddet til kursvirksomhet for avløserne forvaltes i tråd med retningslinjene for tilskuddet. Formålet oppfylles gjennom å sikre tilgangen på kvalifiserte avløserne. Om lag ti prosent av avløserne deltar på kurs, forutsatt at det ikke er de samme som deltar på flere kurs.

Kurstilbudet er kortvarig, det dreier seg om én, to eller tre dager, og kursene er fagorienterte. Kursene er rettet mot målgruppen de er ment å nå.

Det anbefales at SNS setter en frist tidlig på høsten for å melde fra hvilke kurs som avlyses, slik at man sikrer at de som har etteranmeldt kurs, er sikre på om de mottar støtte eller ikke. Dette er spesielt viktig hvis det viser seg at man i framtiden arrangerer flere kurs enn det er støtte til.

5 Gjennomgang av prosjektene

Totalt har 154 prosjekter blitt innvilget 62,8 millioner kroner i de 12 årene som KIL har eksistert. I samme periode har 168 prosjekter fått avslag på støtte. Antallet innvilgede søknader har variert fra år til år. Det høyeste antallet prosjekter som har mottatt støtte, var i 2006, da 28 søknader ble innvilget, og det laveste antallet var i 2008, med 13 innvilgede søknader. I gjennomsnitt har 18,7 prosjekter mottatt støtte i året.

I dette kapitlet vil vi foreta en gjennomgang av utvalgte prosjekter for å se hvilken betydning KIL har for tilbudet av kompetanse i landbruket.

5.1 Metodisk tilnærming

Det ble tatt utgangspunkt i at evalueringen ikke skulle gå altfor langt tilbake i tid, da det ville øke sannsynligheten for at mange ikke lenger husket prosjektene, eller at de som stod ansvarlige, ikke lenger arbeidet i søkerorganisasjonene. Samtidig var det et ønske om å vite hva som skjedde med prosjektene i etterkant av at perioden med KIL-støtte var avsluttet. Derfor ble det valgt å se på prosjekter som var avsluttet i løpet av de tre siste årene, det vil si 2009, 2010 og 2011. Av de fullførte prosjektene ble hvert tredje plukket ut til en nærmere gjennomgang.

Svakheten ved denne metodikken, som kom klarere fram under arbeidet med evalueringen, er at det ikke har lyktes å evaluere de endringene som er skjedd i forvaltningen av programmet i de siste årene. Faggruppe KIL innførte for eksempel prioriterte områder fra 2009, men bare ett av prosjektene som det er sett nærmere på, er innvilget i 2009. De fleste prosjektene som ble trukket ut, 12 av 18, ble innvilget mens Statens landbruksforvaltning hadde ansvaret for tildelingene, mens de øvrige seks er gjort i perioden da midlene har vært forvaltet av Matmerk.

Informantene er i første rekke prosjektlederne hos søkerorganisasjonen. Det ble i oppstarten sendt ut en e-post til disse, og det kom inn 7 svar. Prosjektlederne for de 18 prosjektene ble videre oppringt for samtaler. I noen av prosjektene ble det nødvendig å snakke med flere personer, opptil tre eller fire, for å få et helhetsbilde, da det ikke nødvendigvis var søkerorganisasjonen som hadde best hukommelse eller som hadde hatt ansvaret for framdriften i prosjektene. I tillegg ble det forsøkt å intervju to deltakere fra hvert av kurstilbudene som var utviklet. Dette ble ikke gjennomført for alle prosjektene, da det i en del tilfeller var vanskelig å få tak i deltakerlister fra organisasjonene, eller det var vanskelig å få kontakt med deltakerne per telefon.

De utvalgte prosjektene

Av de 18 prosjektene kan ti betegnes som innenfor segmentet ”nye næringer”, fem er innenfor agronomi/husdyrhold, og tre kan betegnes som ”annet”. Innenfor nye næringer er tilbud som *Gården som pedagogisk ressurs*, *Matkultur på nett*, *NILs fiskeskole* og *Bonden som markedsaktør*. Prosjektene innenfor agronomi/husdyrhold er: *Dyrevelferd i husdyrholdet*, *Etterutdanning i produksjon av nye grønnsaker* og *Økobonden skal lykkes*. I gruppen ”annet” er *Kvinnelig markedsrett i skogbruket*, *Ledelse i samdrifter* og *Allmenningsrett*. For en full oversikt over prosjektene det er sett nærmere på, se vedlegg 3.

Tre av søknadene er fra utdanningsinstitusjoner, to er fra andre offentlige aktører, fem kommer fra studieforbund, tre fra Norsk landbruksrådgivning, og fem kommer fra produsent-/interesseorganisasjoner. De aller fleste søknadene innebærer imidlertid et samarbeid mellom brukersiden og tilbydersiden, og det er ikke alltid at det er søkeren selv som har vært den parten som har hatt hovedansvaret for framdriften i prosjektet.

I de følgende delkapitlene vil kriteriene som er satt i retningslinjene til KIL for hvilke typer prosjekter som prioriteres, danne utgangspunkt for å se på hvordan prosjektene har lyktes i nå ut til målgruppen.

5.2 Formell kompetanse og realkompetanse

I retningslinjene til KIL oppgis det at prosjekter som gir formell kompetanse på videregående skoles nivå eller innenfor høyere utdanning, vil bli prioritert. Det samme gjelder prosjekter som gir dokumentasjon av realkompetanse.

Det kan synes som at det er lettere å tilby kurs som gir formell kompetanse innenfor høyere utdanning. Seks av kurstilbudene som er utviklet, gir studiepoeng. Dette gjelder de tre ”Inn på tunet-tiltakene”:² *Gården som pedagogisk ressurs* og *Bynært landbruk og levende næring*. I tillegg gjelder det kursene *Matkultur på nett*, *Ledelse i samdrifter* og *Allmenningsrett*. I hvilken grad kursene som er gjennomført med støtte fra KIL, lar seg innarbeide i grader ved universiteter og høyskoler er usikkert.

Når det gjelder formell kompetanse på videregående skoles nivå, så faller ett av de 18 tiltakene som det har blitt sett nærmere på i denne evalueringen, inn under dette kriteriet. Det er likevel flere andre kurs som har blitt utviklet i samarbeid med videregående skoler, og det gis kursbevis. Disse kursene lar seg likevel ikke omsette i for eksempel agronomutdanning, og de kan heller ikke så lett godkjennes som enkeltfag innenfor den videregående opplæringen. Dermed faller de utenfor kriteriet for formell utdanning.

Det andre kriteriet, som er prosjekter som gir dokumentasjon av realkompetanse, er noe uklart. I hverdagstale, og slik flere av søkerne av KIL-midler har forstått det, innebærer det at det gis dokumentasjon for at deltakerne faktisk har tatt kurset. I streng forstand vil dokumentasjon av realkompetanse innebære at det har vært foretatt en vurdering av

² Det er to prosjekter med denne overskriften. Det ene er ”et samarbeid i storregionen Buskerud, Telemark og Vestfold”, og det andre er ”i et interregionalt perspektiv”.

realkompetansen, gjerne rettet inn mot utdanningsinstitusjoners opptakskrav eller arbeidsmarkedets behov for kompetanse. Ingen av prosjektene som er valgt ut for gjennomgang, tilfredsstillt dermed kriteriet om at realkompetanse dokumenteres. Flere av informantene tolker kriteriene slik at det som prioriteres, er kurs som holder et visst faglig nivå og hvor det gis kursbevis.

Bakgrunnen for disse kriteriene

Argumentene for disse kriteriene dreier seg om at de bidrar til at kursene holder en høy faglig kvalitet, og at bonden kan ha nytte av formell utdanning dersom vedkommende velger å søke annet arbeid. Det har i intervjuer vært pekt på at formell utdanning og dokumentert realkompetanse gir kursdeltakerne synlige bevis på hva de har lært, og at det kan bidra til økt selvfølelse hos den enkelte og glede over å delta på kurs.

I samtale med kursdeltakerne som har deltatt på kursene som har vært utviklet med KIL-finansiering, er det en klar oppfatning hos de fleste at studiepoeng, eller formell videregående opplæring, enten ikke betyr noe som helst, eller er mindre viktig. Det er innholdet i kurset, eller et ønske om å møte andre som har de samme utfordringene i hverdagen som dem selv, som er hovedmotivasjonen for å ta kurset de har gått på. Noen har tatt de studiepoenggivende kursene, men valgt ikke å ta eksamen, da det er tidkrevende kombinert med at man ikke har behov for dokumentasjonen. Også kursarrangørene har et inntrykk av at studiepoengene er mindre viktig for de fleste deltakerne.

Erfaringen fra disse kurstilbudene

Ingen av de 18 tiltakene det er sett nærmere på, gir dokumentert realkompetanse. Seks gir formell utdanning. Av de seks tilbudene er fem på høyere utdannings nivå og ett på videregående skoles nivå.

Fem av de seks studiepoenggivende tiltakene er også rettet mot andre grupper enn gårdbrukere. "Inn på tunet-tiltakene" har også lærere som målgruppe. *Allmenningsrett* har mange deltakere som ikke nødvendigvis er gårdbrukere, eksempelvis ansatte i Statskog, og *Matkultur på nett* retter seg mot kokker og restauranter som ikke nødvendigvis har sin basis i gårdsbruk. Unntaket er *Ledelse i samdrifter*, som utelukkende retter seg mot produsenter. Tiltakene er uansett interessante for grupper av gårdbrukere. Dersom etterspørselen fra andre grupper hadde vært større, så hadde det kanskje vært mulig å gjennomføre kursene oftere.

Problemet med de studiepoenggivende tilbudene er at barrierer for gjenbruk synes å være altfor høye. Når prosjektperioden er over, og det ikke lenger gis støtte fra KIL eller andre kilder, så er kostnadene ved drift så høye at antallet deltakere blir for lavt til å gjennomføre tilbudet. *Matkultur på nett* kan settes i gang igjen på etterspørsel, men det er satt en nedre grense for antall studenter på 18 per kurs. Det samme gjelder *Ledelse i samdrifter*. Der er det forsøkt å rekruttere nye studenter. Men erfaringen er at man når de aller mest ivrige i første runde når prosjektet er under utvikling og prisen er lav. Når deltakeravgiften skal dekke alle kostnader, må man ut og rekruttere de nest mest ivrige, og da lar det seg ikke lenger gjøre å få tilstrekkelig mange studenter til å gjennomføre kurset.

Når det gjelder formell utdanning på videregående skoles nivå, er som nevnt bare ett av tilbudene av en slik karakter. Opplegget som er utviklet, tilbys på 12 naturbruksskoler, og hadde ved oppstart 217 elever. Opplegget beskrives nærmere lenger ute i dette kapittelet.

De tre *Inn på tunet*-tilbudene er kurs som er ment å gi kompetanse til gårdbrukere som vil tilby tjenester til skoler eller elever og bidra til at de utvikler sine produkter og knytter kontakter med mulige kjøpere av tjenestene. Disse tilbudene har blitt videreutviklet ved hjelp av KIL siden programmet startet opp, men det ser ut til at de ikke har kommet inn i noen periode hvor de kan drives uten støtte fra KIL. Støtte til videreutvikling og spredning kan være greit i en periode, men når støtte til så pass like tilbud gis over en 12-årsperiode, så bør det vurderes andre løsninger enn KIL-støtte, som primært skal brukes til nyutvikling.

Tabell 5.1 Kurs som gir formell utdanning – antall avholdte, deltakere og varighet

	Antall kurs	Antall deltakere til sammen*	Gis tilbudet fortsatt?
Bynært landbruk og levende næring****	1	25–30**	Nei
Gården som pedagogisk ressurs i et interregionalt perspektiv****	1	19–30**	Nei
Gården som pedagogisk ressurs – et samarbeid i storregionen Buskerud, Telemark og Vestfold****	1	Har ikke oppgitt	Nei
Allmenningsrett	1	40	Hvis behov***
Ledelse i samdrifter	1	18	Nei
Matkultur på nett – 2 kurs	Hhv. 2 og 3 ganger	7–9	Hvis behov
Nettbasert agronomutdanning for heile landet	12 tilbydere	217	Ja

* Antall deltakere er for flere av tilbudene usikkert, da man ikke lenger har deltakerlister lett tilgjengelig.

** Omtrent halvparten var gårdbrukere.

*** Som en del av dette prosjektet er det gitt ut en lærebok på Universitetsforlaget, og denne vil være tilgjengelig for de som har behov for å sette seg inn i allmenningsrett.

**** Disse tre tilbudene vil framover bli benevnt som *Inn på tunet*-tilbudene.

Gården som pedagogisk ressurs – og støtte til videreutvikling og spredning

Tre av de 18 prosjektene som det er sett nærmere på, er relatert til Inn på tunet og Gården som pedagogisk ressurs. Søknadene ble levert i 2006, 2007 og 2008, og søkerne var henholdsvis Fylkesmannen i Oslo og Akershus, Fylkesmannen i Buskerud og Universitet for miljø- og biovitenskap (UMB). UMB var inne som samarbeidspart i de tiltakene hvor fylkesmennene stod som søkere. Alle de tre prosjektene var videreutvikling av eksisterende tilbud / spredningsprosjekter. Alle ga studiepoeng, og i ett av prosjektene ble det også utviklet kurs i tilknytning til videregående skole.

Hovedhensikten med tiltaket var at deltakerne skulle jobbe i par, der den ene var gårdbruker og den andre arbeidet i skolen, for å utvikle tilbud på de aktuelle gårdsbrukene som skolene i området kunne benytte seg av. De tre prosjektene er ulike fordi de har vektlagt forhold som er spesielle for området deltakerne kommer fra. Ett av tiltakene vektlegger de spesielle forholdene for bynært landbruk og spesielle pedagogiske utfordringer i storbyområder, ett av tiltakene har hovedfokus på samarbeid med svenske aktører samt økologisk produksjon, og ett av prosjektene har ikke definert noen klar profil i forhold til tidligere tiltak.

Det er noe ulik grad av etterbruk av tiltakene. Kursene som skulle avholdes på videregående skole, ble gjennomført to eller tre ganger, og det er ikke planlagt nye. I Buskerud og Vestfold ble kurset gjennomført en gang, men funnet for dyrt for gjentakelse. Tilbud på UMB har stoppet opp.

Alle tiltakene har blitt godt evaluert av de som har deltatt, og nytteeffekten har vært stor. Det er også slik at retningslinjene til KIL åpner for videreutvikling av eksisterende tiltak og spredningsprosjekter. Samtidig kan det se ut til at de utviklede tiltakene innenfor Inn på tunet og Gården som pedagogisk er vanskelige å etablere som faste tilbud, og de er i en stadig videreutvikling. Samlet har tiltakene uten tvil vært viktige for å få etablert samarbeid mellom gårdsbruk og skoler.

I forbindelse med at KIL skal evalueres, er det likevel nødvendig å påpeke at hovedhensikten med midlene må anses å være utvikling av tilbud som kan videreføres uten KIL-midler. Gjennomgangen av prosjektene som har mottatt KIL-støtte, viser at det har vært vanskelig å utvikle kompetansehevende og poenggivende tilbud på universitets- og høyskolenivå, og tilbudene har blitt for dyre og etterspørselen for lav til at de har blitt videreført. Gården som pedagogisk ressurs-prosjektene er i utgangspunktet forholdsvis like kurs, som tilpasses de spesielle forholdene i ulike deler av landet, og som har mottatt støtte til videreutvikling fra programmet startet opp og fram til i dag. Dette er noe man bør ta en vurdering av, om det er riktig bruk av KIL-midlene.

5.3 Tilrettelegging for livssituasjon

Prioritert blir også tiltak som legger til rette for at personer i arbeid og personer med omsorgsansvar kan delta. Som vist til i kapittel 2 er nærhet til bostedet svært viktig for de aller fleste dersom de skal delta på kurs og etterutdanning. Samtidig er det stor forskjell på hvor store målgrupper de ulike kurstilbudene har. Noen er rettet inn mot noen få, som kanskje bor svært spredd, mens andre tilbud i større grad retter seg inn mot mange produsenter, og muligheten for å legge til rette for tilbud der kursdeltakerne bor, blir større.

Gårdbrukernes arbeidssituasjon vanskeliggjør heltidsstudier, og det er for mange også vanskelig å bruke hele dager på skolebenken selv om det ikke er hver dag. Spesielt

husdyrprodusentene må normalt være til stede under melking og fôring. Blant de som ikke har husdyr, vil arbeid utenfor gårdsbruket være begrensende for deltakelse på kurs og etterutdanning. I tillegg til arbeidet på og utenfor gården har mange også familie og små barn, som reduserer mulighetene til å bruke tid utenfor hjemmet.

Livssituasjonen til gårdbrukerne er dermed noe alle som arrangerer kurs, er nødt til å ta høyde for hvis man vil ha deltakere på tilbudene som utvikles.

De fleste kurstilbudene som er utviklet, er basert på egenstudier eller nettbaserte studier med samlinger. Dette er den studieformen som ”nye bønder” foretrekker. Hele 71 prosent av dem oppgir at det er den foretrukne formen, dersom samlingene legges lokalt, og 25 prosent oppgir denne studieformen dersom det innebærer overnatting utenfor hjemmet.

Det er nettopp egenstudier med samlinger som benyttes i de fleste prosjektene som det er søkt om støtte til. Antallet samlinger varierer, og graden av hjemmearbeid og egenstudier varierer også, alt etter om det er hjemmeeksamen, og hvilke oppgaver som skal utføres i kurset. Det er også noen av tilbudene som kan karakteriseres som dagskurs, selv om noen av dem går over to dager eller en helg. Disse tiltakene innebærer ikke hjemmearbeid. Kveldskurs lokalt er også benyttet i forbindelse med kurs i dyrevelferd.

Det er fire tilbud som må karakteriseres som dagskurs. De innebærer i liten grad egenstudier. Med unntak av ett av disse tiltakene, Produksjon av *nye grønnsaker*, så har disse i liten eller ingen grad blitt gjentatt. Kurs i *dyrevelferd i husdyrholdet* har blitt gjennomført på kveldstid, og det har vært hensiktsmessig for det tilbudet. Her kan det være at dette tilbudet har vært gjennomført på flere ulike måter. Andre tiltak det er mottatt støtte til, er basert på rådgivning, og er kanskje dermed den formen for kompetanseheving som i størst grad innebærer at tiltaket blir gjennomført på bondens egen arbeidsplass. Rådgivning har også blitt benyttet i tre av prosjektene.

Da KIL ble opprettet, var bruken av IKT og Internett nytt i undervisningssammenheng. Det er det ikke lenger, og barrieren for å benytte denne læringsformen er atskillig lavere for de aller fleste gårdbrukere i dag enn tidligere. I dag er muligheten til å opprette grupper for å samarbeide med andre elever/studentene og kommunikasjon med lærer eller rådgiver ved bruk av elektronisk kommunikasjon noe de fleste behersker. Utarbeiding av læremidler er også enklere, ved at de elektroniske verktøyene kan oppdateres og spres enklere og stort sett billigere enn trykte midler. Det blir dermed de praktiske hensynene som veier for hvilke pedagogiske metoder som tas i bruk.

Det er vanskelig å trekke noen konklusjon i retning av at noen spesielle former for organisering av undervisningen er spesielt dårlig eller spesielt godt egnet. Som nevnt er egenstudier med samlinger framhevet av gårdbrukerne selv, og det er også denne formen som ser mest hensiktsmessig ut sett fra arrangørenes side. Dette er også etterutdanningstilbud som er mer omfattende faglig sett og arbeidsmessig sett enn dagskursene. Temaet for tilbudet bestemmer langt på vei om man slipper overnatting i forbindelse med samlinger. De tilbudene som det er bred interesse for, vil i størst grad kunne tas lokalt, mens de tilbudene som retter seg mot få personer som bor spredt, vil i større grad medføre reise og overnatting.

Tabell 5.2 Kurs etter hvordan det er tilrettelagt, og om tilbudet fortsatt gis

	Samlings- basert med egen- studier	Dagskurs	Kvelds- kurs	Råd- givning / annet	Tilbys fortsatt
Dyrevelferd i husdyrholdet			X		X
Kompetansehevingstiltak for tilbydere av bygdebaserte reiselivsprodukter	X				-
Geoturisme og landbruk – frå produsent til vert	X				-
Bynært landbruk og levende næring	X				-
Gården som pedagogisk ressurs – et samarbeid	X				-
Ledelse i samdrifter	X				-
Bonden som markedsaktør		X			-
Matkultur på nett	X				-
Utvikling av NILs fiskeskole	X				-
Kvinnelig markedsrett i skogbruket		X			-
Utvikling av læremidler for grunneiere som er tilbydere innenfor utmarksbaserte næringer				X	X
Allmenningsrett	X			X*	X
Etterutdanning i produksjon av nye grønnsaker		X			X
Gården som pedagogisk ressurs – interregionalt perspektiv	X				-
Kvalitetssikret mandelpotetproduksjon i Gudbrandsdalen				X	X
Nasjonalt opplæringsystem for tilbydere av bygdebaserte næringer	X				-
Økobonden skal lykkes				X	X
Nettbasert agronom-utdanning for heile landet	X				X

* Både kurs og lærebok i allmenningsrett. Kurset er tenkt videreført hvis etterspørsel, boka er tilgjengelig.

5.4 Varige og landsdekkende kompetansetilbud

Hensikten med midlene som tildeles gjennom KIL, er å utvikle pedagogiske tilbud som skal kunne benyttes av mange. Tilbudene skal enten være nyskapende i den forstand at de dekker opp fagområder hvor det ikke eksisterer tilbud, eller at det pedagogiske opplegget er nyskapende. I retningslinjene til KIL framheves det at søknader om midler til tiltak som har en varig karakter eller er landsdekkende kompetansetilbud, vil bli prioritert. Det er imidlertid ingen absolutte krav om at prosjektet har en plan for videreføring, og mange av de som har søkt, har nok oppfattet at det er tilstrekkelig at man får medieomtale av opplegget, eller at kurstillbudet sendes tilbake til KILs sekretariat, slik at det gjøres tilgjengelig for at andre kan benytte materiellet eller planene som er utformet.

Av de 18 tilbudene som det har blitt sett nærmere på i forbindelse med evalueringen, er det svært varierende hvor mange personer som har deltatt på kursene i utprøvningsfasen, som er finansiert av KIL, og enda mer varierende hvordan produktet blir benyttet videre, og i hvilken grad tilbudet er varig og/eller landsdekkende.

Prosjekter i drift

Nettbasert agronomutdanning for heile landet

Det beste eksempelet på at man både har klart å etablere et varig tilbud, og som dekker hele landet, er utviklingen av *Nettbasert agronomutdanning for heile landet*. Her har søkeren bedt om midler til å utvikle et nett- og samlingsbasert tilbud til voksne som gir agronomutdanning. Tilsvarende tilbud var utviklet ved hjelp av KIL-midler tidligere. Kunnskapsløftet innebar endringer i studieplanene, og for å kunne videreføre tilbudet måtte opplegget endres, blant annet ved å utarbeide lokale studieplaner. Søkeren etablerte et samarbeid med Norges Bondelag, Norsk Bonde- og Småbrukarlag, Norsk Landbruksrådgivning, opplæringsavdelingen i fylkeskommunen og Fylkesmannen.

For å sikre spredning av tiltaket delte søkeren, i samarbeid med Norges Bondelag, inn landet i regioner, og det ble etablert regionale samarbeid mellom faglagene, de offentlige aktørene og naturbruksskoler innenfor regionene. Prosjektlederen reiste rundt og etablerte kontakt mellom disse partene, og på flere skoler ble arbeidet med å utarbeide lokale læreplaner igangsatt.

Finansieringen av utviklingen av tilbudene ble de fleste steder muliggjort ved at fylkeskommunene hadde fått tilført midler, RLK-midlene som ble omtalt i kapittel 3, til å utføre opplæringsvirksomhet rettet mot voksne. Midlene var ikke tenkt brukt til grunnopplæring, men Norges Bondelag hadde fått aksept for at dette skulle være mulig så lenge de var rettet mot grunnopplæring av voksne. Det sterke engasjementet fra Norges Bondelag, som er en av partene i de fylkesvise partnerskapene, sammen med at RLK-midlene ble overført til fylkeskommunene og kunne brukes til grunnopplæring av voksne, innebar at det var mulig å finansiere gjennomføringen i de ulike delene av landet. Dette viste seg å være en svært heldig kobling, og målsettingen i tiltaket ble overoppfyllt. Av de 21 naturbruksskolene som viste interesse for prosjektet, var det 12 som hadde tilbud høsten 2011,

og 217 elever som startet opp. Tilbudene er noe ulikt organisert rundt i landet, men de fleste bruker rammeplanen for nettbasert agronomutdanning som ble utarbeidet gjennom prosjektet som ble finansiert av KIL. De som ikke har startet opp, har oppgitt at årsaken enten er manglende finansiering eller knapphet på kapasitet på skolene.

I dette tilfellet har man fra starten av hatt en plan for hvordan man skulle spre prosjektet, og finansiering gjennom RLK-midlene gjorde gjennomføringen mulig over det meste av landet. Det er også stor interesse blant gårdbrukere for å ta utdanningen. Dette gjelder spesielt yngre bønder, som kanskje har annen utdanning fra før, og som nå har tatt over gård. Utdanningen kan tas over to eller tre år, hvor læringen er basert på selvstudier kombinert med samlinger over to dager en gang i måneden ikke langt fra der de bor. Dette er i tråd med hvordan ”nye bønder” oppgir at de ønsker at opplæringsstilbud som er rettet mot dem, skal organiseres (Eldby og Nyhammer 2010).

Økobonden skal lykkes, Kvalitetssikret mandelpotetproduksjon i Gudbrandsdalen og Etterutdanning i produksjon av nye grønnsaker

Felles for disse tre prosjektene er at søkeren er ulike avdelinger av Norsk Landbruksrådgivning. Bakgrunnen for prosjektene er at man har sett et behov for å etablere ny kunnskap og utvikle et rådgivningsopplegg for å spre kunnskapen blant produsentene. Fellesnevneren for to av disse prosjektene er at apparatet for spredning er på plass i form av ordinær drift hos de som har søkt om midlene. Tilbudet er også tilpasset behovet hos gårdbrukerne, da rådgiving som kompetanseoverføring i aller høyeste grad er tilpasset arbeidssituasjonen til målgruppen.

Nye grønnsaker er noe annerledes, da stor entusiasme hos prosjektlederen nok sannsynligvis er den viktigste enkeltfaktoren som bidrar til suksessen. I dette prosjektet er det utarbeidet dyrkingsveiledninger for 400 vekster, hvor hensikten i første omgang er å dyrke grønnsaker som i dag importeres og selges i innvandrerbutikker. Dette markedet er i vekst både som en følge av endringer i befolkningssammensetningen i Norge, og fordi mange etniske nordmenn i økende grad etterspør disse produktene. Manualene som er utviklet gjennom prosjektet, er lagret på minnepenner og kopieres og spres i forbindelse med at prosjektlederen reiser rundt og holder kurs over hele landet. Så langt er det bare to fylker hvor kurs ikke er gjennomført. Finansieringen skjer gjennom deltakeravgift som dekker reiseutgifter.

Når det pekes på at suksesskriteriet for dette kurset er entusiasmen hos prosjektlederen, så skyldes det at det i dag ikke er Norsk Landbruksrådgivning som driver kursvirksomheten framover. Prosjektlederen er gått av med pensjon, men bruker tiden sin ulønnet på å holde kurs.

Produksjon av nye grønnsaker

Nye grønnsaker er også et pedagogisk opplegg som har sitt utgangspunkt i en søknad fra en forsøksring, men drives i dag videre av enkeltpersonene som brant for prosjektet. Midlene fra KIL dekket utarbeidingen av dyrkingsveiledninger for 70 sorter som ikke tidligere har blitt dyrket i Norge. Det er tatt utgangspunkt i vareutvalget i de såkalte "innvandrerbbutikkene" og i produkter som dyrkes av innvandrerbefolkningen, spesielt i Oslo. Mange av disse produktene viser seg å være godt egnet for produksjon i hele Norge. Det er gjennomført kurs over hele landet, og i sluttrapporten vises det til at det har vært gjennomført 17 organiserte kurs med 318 deltakere, 7 organiserte besøk/omvisninger/foredrag med 140 deltakere, og uorganiserte besøk/omvisninger/samtaler med 150 personer.

Etter at prosjektet ble avsluttet, har aktiviteten fortsatt, og de personene som har vært mest engasjert i prosjektet, reiser fortsatt rundt og gir kurs. Kostnadene dekkes av deltakerne eller de som arrangerer kursene, og er lave, da kursholderne kun tar betalt for reise- og oppholdsutgifter. Samtidig eksisterer fortsatt dyrkingsmanualene og spres til de som er interessert, gjennom kopi av innholdet på minnepenn.

Prosjektet har ført til at en rekke personer har begynt å dyrke de nye grønnsakene, og etterspørselen er stor i innvandrerbbutikkene, som foretrekker norskproduserte ferske varer framfor varer som har blitt fraktet lange veier. Det er likevel en rekke flaskehals knyttet til denne produksjonen. De som leverer til kjedene på kontrakt, har ikke lov til å produsere og levere til andre, dermed er det bare produsenter uten kontrakt som kan dyrke de nye varene. Leveransesystemet til innvandrerbbutikkene er heller ikke like strømlinjeformet som andre systemer, og er dermed mer krevende på flere måter. Mulighetene framover er store i dette segmentet. Innvandrerbefolkningen er i vekst, det samme er etniske restauranter, og nordmenn etterspør i stadig større grad også disse produktene.

Det spesielle ved dette prosjektet er at det ikke lenger er etablert i noen faste strukturer. Suksessen hviler i dag i stor grad på høy entusiasme og mye gratisarbeid hos enkeltpersoner. KIL-midlene har imidlertid muliggjort utviklingen av store mengder materiell som har vært samlet inn gjennom intervjuer med privatpersoner som har tatt med seg kunnskap om dyrking og testet ut frø, internasjonale nettsider med mer.

I forbindelse med at det ble innført krav om at produsenter kan dokumentere kunnskap om dyrevelferd, har Fellesgruppa for kompetansebevis – dyrevelferd utviklet et kurstilbud finansiert blant annet med KIL-midler. Fellesgruppa består av Norges Pelsdyrslag og fagsentrene for fjørfe og kjøtt, Helsetjenesten for storfe, Norsvin og Studieforbundet næring og samfunn. Hensikten var å utvikle en grunnmodul som var felles for alle dyreslagene, og så etter hvert utvikle husdyrspesifikke moduler til påbygging.

Kursopplegget har blitt benyttet av 5000 saueprodusenter og 5000 storfeprodusenter. I tillegg har geite-, fjørfe- og svineprodusenter deltatt. Det var spesielt stor aktivitet i 2008 og 2009, men kurset gjennomføres fortsatt i mindre omfang. Den voldsomme aktiviteten i de første årene var knyttet til at det var forventet at man måtte kunne vise til deltakelse for å dokumentere kompetanse. Myndighetene har imidlertid ikke klargjort hva kravet innebærer, og dermed har aktiviteten blitt redusert.

Deltakerne på kurset oppgir å være svært fornøyde med det. Kurset arrangeres over fem kvelder, med visning av film og fjøsbesøk. Produsentene det er snakket med, oppgir at noe av

bakgrunnen for at de deltok på kurset var kravet som skulle komme, men at det uansett var positivt å lære noe nytt, diskutere med kollegaer, og at kurset arrangeres lokalt. *Dyrevelferd i husdyrholdet* er dermed et kompetansehevende tiltak som oppleves som nyttig av produsentene, samtidig som insentivet til å utvikle og å ta kurset hviler på krav fra det offentlige.

Tabell 5.4 Tilbud som er varige og/eller landsdekkende

	Planlagt videreføring	Antall kurs	Antall deltakere til sammen*	Varig	Landsdekkende
Utvikling av kurs i dyrevelferd i husdyrholdet	Ja	Mer enn 600 studieringer	Mer enn 6000	Ja	Ja
Etterutdanning i produksjon av nye grønnsaker	Ja	Mange + feltbesøk	Flere hundre	Ja	Ja
Kvalitetssikret mandelpotetproduksjon i Gudbrandsdalen	Ja	Kurs, feltbesøk, rådgivning	Ikke sikker, mange	Ja	Ja – der det dyrkes mandelpotet
Økobonden skal lykkes	Ja	Rådgivning	Alle som legger om til økologisk, får tilbud	Ja	Ja
Nettbasert agronomutdanning for heile landet	Ja	12 skoler	217 elever	Ja	Ja

Tilbud som gjennomføres ved tilstrekkelig etterspørsel

Matkultur på nett og Allmenningsrett

I denne gruppen er det gjerne høyskoler som har utviklet tilbud, hvor det er mulighet til å ta eksamen og få studiepoeng. Tiltakene utgjør dermed et tilbud både om faglig påfyll til de som ønsker det, og mulighet til å dokumentere de ervervede kunnskapene. Ett av tilbudene som er utviklet, er kurset *Allmenningsrett*, der det både er utviklet en lærebok og et studietilbud ved en høyskole. Tilbudet eksisterte ikke på forhånd. Læreboken, som er utgitt på Universitetsforlaget, vil være tilgjengelig for alle som har behov for kunnskap innenfor dette fagområdet. Studietilbudet er så langt gjennomført én gang, og 40 personer deltok. Opplegget gjennomføres med to samlinger, egenstudier og mulighet for å ta hjemmeeksamen. I år gis ikke tilbudet, men det er tenkt å bli gjennomført neste studieår. Målgruppen for studiet er personer som har allmenning. Dette er grunneiere, og mange av dem er bønder. Blant deltakerne på studiet var imidlertid ansatte i fjellstyrer og i Statskog sterkt representert, og det er litt vanskelig å se hvor mange av dem som er gårdbrukere. Det er likevel ikke noen tvil om at kunnskap om allmenningsrett er viktig for næringsutøverne i landbruket.

Det er også utviklet to studietilbud under navnet *Matkultur på nett*, som gir studiepoeng. Disse tilbudene er gjennomført henholdsvis to og tre ganger, og de står i dag på studieplanene til tilbyderer. Etterspørselen er imidlertid for liten i forhold til kostnadene ved tilbudet, som i

dag må være selvfinansiert, og tilbudet blir ikke videreført med mindre det er minst 18 deltakere. Mange av de som har tatt studiet, har fått det betalt av arbeidsgiveren, men noen har også betalt selv. Hovedproblemet er altså manglende midler til gjennomføring til en pris som de aktuelle deltakerne kan betale. De som har tatt studiet, oppgir at de har hatt stor nytte av det.

Tabell 5.5 Tilbud som kan tilbys ved behov

	Planlagt videreføring	Antall kurs	Antall deltakere til sammen*	Varig	Landsdekkende
Matkultur på nett – 2 kurs	Ja	Hhv. 2 og 3 ganger	40–50	Hvis behov	Nei
Allmenningsrett	Ja	1	40	Hvis behov	Nei

Prosjekter som ikke videreføres i dag

Kompetansehevingstiltak for tilbydere av bygdebaserte næringer, Nasjonalt opplæringsssystem for tilbydere av bygdebaserte opplevelser, Kvinnelig markedsrett i skogbruket, Bonden som markedsaktør, Utvikling av NILs fiskeskole

I denne gruppen befinner det seg flere prosjekter som har vært rettet mot utøvere innenfor ”næringsutvikling” eller ”nye næringer”. Noen av disse tiltakene mottar svært gode tilbakemeldinger fra de som har deltatt, men felles for dem har vært svake planer for videreføring, eller at de har vært personavhengige. To av kurstilbudene har vært gjennomført i samarbeid med videregående skoler, og tanken har vært at opplegget skulle videreføres som faste etter- og videreutdanningstilbud ved skolene, men det har ikke skjedd. Andre har vært gjennomført av interesseorganisasjoner, men man har funnet at tilbudet ikke har truffet riktig, og det er dermed ikke videreført. Et annet fellestrekk for flere av disse prosjektene er at det er mindre organisasjoner som har stått som søkere. I de tilfellene der det har vært videregående skoler inne i bildet, så har disse gjerne stått som samarbeidspart, og ikke vært like engasjert i å videreføre tilbudet når prosjektperioden har vært over.

Det er en fare for at de mindre organisasjonene som mottar støtte, ikke har ressurser til å videreføre aktiviteten når prosjektperioden er over. Betalingsviljen er mye lavere enn det som kreves for å kunne videreføre prosjektene. Samtidig oppgis det å være vanskelig å finne målgruppen. Andre problemer er at noen av temaene som tas opp på kursene, er innenfor områder som dekkes av andre tilbud. Det ser ut til at man enten ikke har undersøkt godt nok om tilsvarende eller lignende tilbud gis av andre, eller at mange kurstilbydere har respondert på behovet samtidig. Dette gjelder spesielt innenfor området ”nye næringer” og ”næringsutvikling”. I ett av prosjektene utviklet de underveis et godt samarbeid med fylkeskommunen, som viste seg å ha gode tilbud midt i kjernen av det som prosjektet dreide seg om. Det er også andre tilbud som er utviklet tilnærmet parallelt hvor begge parter nok ville kunne hatt god nytte av et samarbeid med hverandre. Det er mange av de samme aktørene som deltar i mange ulike forum, og når det viser seg å være et behov innenfor et nytt

område, så kan det se ut til at det sendes ut forventninger til mange aktører. Eksempelvis opplyste en av informantene:

Vi fikk beskjed om at dette var viktig og at vi burde utvikle tilbud. Og det er klart, vi vil jo gjøre jobben vår, så vi satte i gang. Og så viste det seg at de samme folkene drev og utviklet akkurat tilsvarende tilbud og var først ute. Og hvordan skulle vi klare å mobilisere deltakere til vårt opplegg, når de allerede var påmeldt tilbudet til [...]?

Som nevnt har noen av disse tilbudene fått svært gode tilbakemeldinger fra de som har deltatt, og tilbudene er til dels svært godt beskrevet. Det er derfor mulig for andre å trekke veksler på utviklingsarbeidet som er gjort. Dette gjelder for eksempel *NILs fiskeskole*, som ser ut til å være det eneste i sitt slag rettet mot denne målgruppen. Det er kursdeltakere som i dag er fulltids sysselsatte i næringen. I dette tiltaket var det planer for videreføring, og tilbudet er gjennomført to–tre ganger i ulike deler av landet. Innlandsfiskelaget hadde i en periode høy aktivitet, men denne ligger per i dag noe nede.

Tabell 5.6 Tilbud som ikke er varige eller landsdekkende

	Planlagt videreføring	Antall kurs	Antall deltaker	Varig	Landsdekkende
Kompetansehevingstiltak for tilbydere av bygdebaserte reiselivsprodukter	Ja	1 av 3 planlagte	4	Nei	Nei
Nasjonalt opplæringsystem for tilbydere av bygdebaserte opplevelser	Ja	2 vanlige 1 nettbasert	32 4	Nei	Nei
Kvinnelig markedsrett i skogbruket.	Ja	1	8	Nei	Nei
Bonden som markedsaktør	Ja	1	15-20	Nei	Nei
Utvikling av NILs fiskeskole	Ja	1*	8	Nei	Nei

*Prosjektlederen var ikke klar over det, men via søk på nett kan det se ut til at konseptet eller varianter av det er gjennomført 1 eller 2 ganger i andre fylker.

Mangel på finansiering til oppfølging er også tilfellet med et tilbud som *Ledelse i samdrifter*. Dette tilbudet ble utviklet i et samarbeid med representanter for brukere og andre forsknings- og undervisningsmiljøer. Kurset ble avholdt én gang. Det ble forsøkt å sette i gang kurset på nytt rett etter den første gjennomføringen, og tilbudet ble synliggjort både gjennom annonser og utdeling av informasjon gjennom tankbilspredning til melkeprodusentene. Kurset gir studiepoeng, og blant annet gjennomføring av eksamen fører til at kurset både blir arbeidskrevende for de som tar det, og dyrt å gjennomføre med påfølgende høy egenbetaling. Det pekes på at det gjerne er de mest motiverte som tar kurset første gang det avholdes, og siden det er i en utviklingsfase, er tilbudet billig. Det blir dermed vanskelig å mobilisere de

nest mest motiverte når tilbudet skal fullfinansieres av deltakeravgift. I sluttrapporten pekes det på at temaene som tas opp, kanskje vel så godt kan nå ut til mange flere ved bruk av rådgivningsapparatet.

5.5 Samarbeid om utvikling og gjennomføring

Kompetanseutviklingsprogrammet i landbruket har til hensikt å gjøre brukerne i stand til å definere sine behov for kompetanse, og at de skal samarbeide med undervisningsmiljøer for å sikre at behovene dekkes. Det er også et ønske om at det etableres nye arenaer for samarbeid som gjerne skal bli av mer varig karakter. Ett av kriteriene for at prosjekter skal prioriteres, er nettopp at det skal samarbeides om utvikling og gjennomføring av prosjektet.

Alle de 18 prosjektene har involvert samarbeid mellom tilbydere og etterspørrere i en eller annen form. Mange av prosjektene involverer også mer enn to samarbeidende parter. Innimellom kommer flere til i løpet av prosjektperioden, selv om de i utgangspunktet ikke var tiltenkt en rolle i prosjektet. Noen av aktørene samarbeider i det daglige og kjenner hverandre godt fra før. Dette er organisasjoner som har felles interesser og mange møtepunkter. Eksempel på dette er *Dyrevelferd i husdyrholdet*. I andre tilfeller har samarbeidet vært mer personavhengig, noen kjenner hverandre. Her er møtepunktene færre, og samarbeidet faller lett sammen hvis personene går over i nye jobber andre steder.

Positive erfaringer

Et veldig godt eksempel på et spesielt godt utviklet samarbeid er prosjektet *Nettbasert agronomutdanning for heile landet*. Her har søkeren, som er en videregående skole, etablert samarbeid med faglagene og andre naturbruksskoler. Samarbeidet er forpliktende gjennom samarbeidsavtalene. Etter at man startet arbeidet med prosjektet, har man utvidet samarbeidet til mange andre instanser, blant annet fylkeskommuner, og ikke minst utvidet samarbeidet til å utgjøre aktører over hele landet.

Ikke fullt så positive erfaringer

I noen tilfeller ser det ut til at samarbeidet og utviklingen av prosjektet har hatt karakter mer av at samarbeidspartene deltar i å skrive søknad og sluttrapport, mens det i mindre grad har vært samarbeidet om gjennomføringen av prosjektet. I dette tilfellet er det gjerne tilbyderen av kompetansetiltaket som har vært driveren, og etterspørreren har hatt en mindre aktiv rolle. I disse prosjektene har det i etterkant vært vanskelig å skaffe kursdeltakere, og tilbudet har ikke blitt gjennomført flere ganger.

De fleste prosjektene som det er søkt om midler til, befinner seg mellom disse to ytterlighetene.

5.6 Lokal/regional medfinansiering og lærings- og overføringsverdi

De to siste kriteriene har det ikke blitt lagt stor vekt på i evalueringen. Halvparten av tilbudene som er utviklet, har mottatt annen finansiering enn KIL-midler og søkerens egenandel i form av egne midler/egenarbeid. Det varierer noe fra prosjekt til prosjekt om disse andre offentlige midlene er lokale/regionale eller om de er nasjonale.

Tabell 5.7 Medfinansiering på kurs og resultat i forhold til varighet/landsdekkende

Kurs	Medfinansiering	Varig	Landsdekkende
Dyrevelferd i husdyrholdet	Nei	Ja	Ja
Kompetansehevingstiltak for tilbydere av bygdebaserte reiselivsprodukter	Nei	Nei	Nei
Geoturisme og landbruk – frå produsent til vert	Ja	Nei	Nei
Bynært landbruk og levende næring	Ja	Nei*	Nei*
Gården som pedagogisk ressurs – et samarbeid	Ja	Nei*	Nei*
Ledelse i samdrifter	Ja	Nei	Nei
Bonden som markedsaktør	Nei	Nei	Nei
Matkultur på nett	Ja	Hvis mange søkere	Hvis mange søkere
Utvikling av NILs fiskeskole	Nei	Nei	Nei
Kvinnelig markedsrett i skogbruket	Nei	Nei	Nei
Utvikling av læremidler for grunneiere som er tilbydere innenfor utmarksbaserte næringer	Nei	Foreligger**	Foreligger**
Allmenningsrett	Ja	Hvis mange søkere	Foreligger**
Etterutdanning i produksjon av nye grønnsaker	Ja	Ja	Ja
Gården som pedagogisk ressurs – interregionalt perspektiv	Ja	Nei*	Nei*
Kvalitetssikret mandelpotetproduksjon i Gudbrandsdalen	Nei	Ja	Ja
Nasjonalt opplæringsystem for tilbydere av bygdebaserte næringer	Nei	Nei	Nei
Økobonden skal lykkes	Ja	Ja	Ja
Nettbasert agronomutdanning for heile landet	Nei	Ja	Ja

*Dette er Inn på tunet-tiltakene.

To av de ni prosjektene som har mottatt annen støtte, er fortsatt i drift, og begge disse er initiert av Norsk Landbruksrådgivning. Dette er *Etterutdanning i produksjon av nye grønnsaker* og *Økobonden skal lykkes*. Tre av de ni tilbudene som ikke har hatt

medfinansiering fra andre kilder, har vist seg å bli varige og landsdekkende. Dette er *Dyrevelferd i husdyrholdet, Kvalitetssikret mandelpotetproduksjon i Gudbrandsdalen og Nettbasert agronomutdanning for heile landet.*

Når det gjelder overføringsverdi, ser dette ut til å ha liten praktisk betydning. Mange sender inn kursplaner til Matmerk, men de blir i liten eller ingen grad tatt i bruk av andre. For noen av prosjektene som er utviklet, er det presisert at innholdet i kurstilbudet er bundet av eiendomsretten til studiestedet hvor tilbudet har vært gitt. Dette er ikke i henhold til retningslinjene i programmet.

5.7 Konklusjoner

I dette kapittelet har vi sett at det er utviklet prosjekter som har blitt benyttet av mange produsenter, men at det også er utviklet prosjekter som knapt har nådd noen i det hele tatt. Det er tatt utgangspunkt i kriteriene for hvilke typer søknader som prioriteres ved tildeling av støtte, og det viser seg at noen av kriteriene i større grad enn andre bidrar til å sikre etterbruk. Spesielt gjelder dette kriteriene om at tilbudene som utvikles, skal være varige og/eller landsdekkende. Søknader hvor det er en klar plan for hvordan kurstilbudene skal videreføres viser seg også å være langt mer vellykkede enn de som har en mer diffus plan for videreføring. Det er spesielt der det søkes om midler til virksomhet som er en forlengelse av den ordinære virksomheten som drives av søkeren. Tematisk viser det seg at det er de jord, plante og husdyrslaglige tilbudene som i størst grad videreføres.

Videre har vi sett at noen kriterier kanskje er overflødige når det skal prioriteres hvilke søknader som støttes, for eksempel prioriteringen av prosjekter som dokumenterer realkompetanse eller som gir formell utdanning. Formell utdanning synes ikke å være spesielt viktig for målgruppen til KIL. Dette betyr likevel ikke at disse prosjektene bør prioriteres ned, men kriteriet bør underordnes i forhold til hvilke planer som finnes for å føre prosjektet videre slik at tilbudet kan leve videre og nå flere også når det ikke gis KIL-støtte.

I neste kapittel vil vi ta for oss formål, mål og kriterier og presentere hvilke endringer som bør gjennomføres i forvaltningen av KIL for å sikre at formålet med ordningen innfris i større grad enn i dag.

6 Oppsummering og forslag

6.1 Tilbakeblikk på formål, mål og retningslinjer

I dette kapittelet blir prosjektene som det er sett nærmere på i forbindelse med denne evalueringen, vurdert i forhold til hovedmålet med programmet:

Hovedmålsettingen med programmet er å bidra til nyskaping og videreutvikling av tilbudet om etter- og videreutdanning i landbruket, slik at kompetansenivået hos næringsutøveren i primærlandbruket og annen virksomhet knyttet til gårdens ressursgrunnlag heves og dokumenteres for å nå de sektorpolitiske målsettingene.

Det er vanskelig å måle direkte om programmet har bidratt til *at kompetansenivået hos næringsutøveren i primærlandbruket og annen virksomhet knyttet til gårdens ressursgrunnlag* har blitt hevet. Men vi kan si noe om i hvilken grad tilbudene som er utviklet, har nådd fram til produsentene.

Programmet skal videre bidra til å:

- Utvikle brukertilpassede etter- og videreutdanningstilbud for målgruppen
- Utvikle arenaer for samarbeid mellom målgruppen og utdannings siden
- Gjøre målgruppen i stand til å identifisere kompetansebehov

Når beslutning foretas om hvilke prosjekter som skal motta støtte, ses det på i hvilken grad prosjektene oppfyller kriteriene som er satt for støtte. I forrige kapittel ble det foretatt en gjennomgang av hvordan de ulike kriteriene som søknader vurderes etter, virker inn på måloppnåelsen.

- Prosjektet gir formell kompetanse på videregående skoles nivå eller høyere
- Dokumentasjon av realkompetanse
- Tilrettelegging for at personer i arbeid og personer med omsorgsansvar kan delta
- Varig kompetansetilbud
- Tilgjengelighet i hele landet
- Samarbeid om utvikling og gjennomføring av prosjektet
- Lokal/regional medfinansiering
- Lærings- og overføringsverdi
- Prosjektet gir tilbud på et av områdene Matmerk har vedtatt å prioritere det aktuelle året

6.2 Måloppnåelse og forslag

Formålet med KIL

KIL har i løpet av de 12 årene programmet har vært virksomt, bidratt til å framskaffe kurs med ny pedagogikk og innenfor nye fagområder. Det er innvilget støtte til 154 prosjekter som enten er nye eller som er videreutvikling av eksisterende tilbud. Gjennomgangen av de 18 prosjektene i forrige kapittel viser også at det er utviklet gode tilbud, og mange av dem er tilgjengelige for et stort antall produsenter.

Det er likevel også flere av prosjektene som aldri har blitt gjentatt etter at pilotprosjektet ble avsluttet, og noen av tilbudene har bare blitt avholdt et fåtall ganger. Det er mulig å utnytte ressursene bedre hvis man treffer bedre på hvilke prosjekter som får støtte.

Programmets tre mål

Utvikle brukertilpassede etter- og videreutdanningstilbud for målgruppen

I kapittel 2 så vi at gårdbrukerne foretrekker at kompetansetilbudene utformes slik at ikke arbeids- og livssituasjonen begrenser deltakelse. Tilbudene som er utviklet, er i tråd med gårdbrukernes preferanser. De aller fleste tilbudene er samlingsbaserte tilbud i kombinasjon med hjemmearbeid. Det er også utviklet tilbud som er organisert som dags- og kveldskurs. Opplegget velges ut fra en kombinasjon av det faglige innholdet og hvem som er målgruppen.

Utvikle arenaer for samarbeid mellom målgruppen og utdanningssiden

Når det gjelder å utvikle arenaer for samarbeid mellom målgruppen og utdanningssiden, så har man lyktes i å skape arenaer rundt de enkelte prosjektene. Alle prosjektene det har vært sett på, har en eller annet form for samarbeid mellom tilbydere og etterspørere. Men programmet har ikke bidratt til å skape en større arena hvor de ulike aktørene som jobber med kompetanseutvikling, kan møtes. En slik arena ville gitt noen helt klare fordeler, spesielt med tanke på å samordne de totale ressursene som brukes på kompetanseutvikling for gårdbrukerne.

- Det foreslås at det tas initiativ til å avholde et årlig seminar eller konferanse, KIL, Innovasjon Norge sentralt, Landbruks- og matdepartementet, fylkeskommunene, faglag, utdanningsinstitusjoner og andre som er aktuelle aktører i å tilby eller etterspørre landbruksfaglig kompetanse. Her kan planer og prioriteringer utveksles, og grensedragninger mellom ansvarsområder trekkes.
- Det bør også utvikles en database hvor man samler inn alle kompetansehevende tilbud som er utviklet eller som avholdes.
- De ulike aktørene som på en eller annen måte står som tilbydere, eller bevilger penger til kompetansehevende tiltak, bør forpliktes til å samarbeide. I retningslinjene til RLK-midlene uttrykkes det at ordningen må ses i sammenheng med andre ordninger som arbeider med rekruttering, likestilling og kompetanseheving. En slik forpliktelse bør

også gjelde Innovasjon Norge og Fylkesmannen. Koblingen og samhandlingen mellom de ulike ordningene må styrkes. Alle parter må forpliktes til å bidra til dette.

Gjøre målgruppen i stand til å identifisere kompetansebehov

Her viser de 322 prosjektsøknadene som har blitt levert av brukere og tilbydere, at målgruppen er i stand til dette.

Kriteriene

Det ble vist til at det er mulig å utnytte ressursene i ordningen bedre enn i dag. Målsettingen må være at flest mulig av de tilbudene som utvikles, må nå ut til flest mulig som kan ha nytte av dem. Samtidig er KIL ment å legge til rette for å utvikle tilbud, ikke til å finansiere drift av tilbudene. Derfor må tiltakene som utvikles, kunne videreføres etter at utviklingsfasen er avsluttet.

- Det foreslås at kriteriene ”varige tilbud” og/eller ”landsdekkende tilbud” får en sterkere prioritet enn de øvrige. Det bør kreves av søknadene at de har en plan for hvordan tilbudet skal videreføres etter utviklingsfasen. Samarbeidsavtalene bør ha klare forpliktelser til videreføring. Det bør også være en finansieringsplan for oppfølgingen.
- Man bør også se på hvordan man tildeler støtte til videreutvikling og spredning av tilbud. Det kan være riktig å støtte prosjekter som videreutvikles, men det bør ikke skje uten at det finnes en realistisk og forpliktende plan for hvordan prosjektene skal kunne drives uten støtte fra KIL.
- Det bør ikke gis støtte til prosjekter som kan omfattes av landsdekkende programmer innenfor landbruks- og matområdet. Dersom dette likevel kan være aktuelt, så bør det gjøres i samarbeid og overensstemmelse med Innovasjon Norge.

Faggruppe KIL har i de siste fire årene pekt ut prioriterte fagområder. I denne rapporten er erfaringene med dette ikke evaluert. Men ut fra de funnene som er gjort i forbindelse med evalueringen, tilrås det at:

- Ved prioritering av fagområder bør synergieffektene mellom KSL og KIL utnyttes bedre enn det har vært gjort i perioden da prosjektene det er sett på, ble tildelt støtte. I tillegg til at KSL har store mengder informasjon som kan benyttes til å peke ut hvor behovene for kompetanse er stor, så er det nettopp de landbruksfaglige prosjektene som har vært mest vellykte med hensyn til spredning.

6.3 Kurs for avløserne

I denne evalueringen er det også sett på hvordan midlene som er satt av til å holde kurs for avløserne, forvaltes. Ordningen fungerer i tråd med hensikten, og det er ingen grunn til å gjøre større endringer. Det er likevel noen utfordringer knyttet til at kursvirksomheten varierer ganske mye fra år til år, og når det gjelder hvor langt planleggingen av tilbud er i forhold til frister for å sende inn søknad. Det anbefales derfor at:

- Det etableres en ordning der midler settes av i år da man ikke bruker opp midlene til slik at tilskudd kan utbetales i år da aktiviteten er høyere.
- Studieforbundet næring og samfunn bør sette en frist rundt 1. september for at arrangørene melder tilbake til studieforbundet hvilke kurs som man ser ikke vil bli avholdt, slik at det åpnes en mulighet for nye søknader som har kommet til etter fristen.

Referanser

Arbeids- og administrasjonsdepartementet (2001). *Om jordbruksoppgjøret 2001 – endringer i statsbudsjettet for 2001 m.m.* St.prp. nr. 92. Lokalisert: <http://www.regjeringen.no/Rpub/STP/20002001/092/PDFA/STP200020010092000DDPDFA.pdf> (lastet 2. november 2012).

Døving, E. et al. (2003). *Evaluering av kompetanseutviklingsprogrammet i landbruket*. Fafo-rapport 411/SNF-rapport nr. 7/2003. Lokalisert: <http://evalueringsportalen.no/evaluering/evaluering-av-kompetanseutviklingsprogrammet-i-landbruket/Evaluering%20av%20KIL.pdf/@@inline> (lastet 2. november 2012).

Eldby, H. og E. Nyhammer (2010). *Nye bønder*. LU-rapport nr. 5–2010. Oslo: Landbrukets utredningskontor.

Landbruks- og matdepartementet (1999). *Jordbruksforhandlingene 1999*. Sluttprotokoll fra forhandlingsmøte 15. mai mellom Staten og Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag. Lokalisert: http://www.regjeringen.no/nb/dep/lmd/dok/veiledninger_og_brosjyrer/1999/jordbruksoppgjoret-1999/10.html?id=444423 (lastet 2. november 2012)

Partssammensatt arbeidsgruppe (2006). *Helhetlig kvalitetssystem i norsk matproduksjon*. Rapport fra partssammensatt arbeidsgruppe. Avgitt 17.3.2006. Lokalisert: http://www.regjeringen.no/upload/kilde/lmd/rap/2006/0005/ddd/pdfv/277237-rapport-4_helhetlig_kvalitetssystem.pdf (lastet 2. november 2012)

Regionalt næringsprogram for landbruket i Vestfold 2012–2015. Lokalisert: http://viken.lr.no/media/ring/1212/Lars-Arne%20H%C3%B8getveit/RNPver160512_vedtatt.pdf

St.meld. nr. 32 (1975-76) *Om norsk ernærings- og matforsyningspolitikk*.

St.melding nr. 32 (1975–76) "Om norsk ernærings- og matforsyningspolitikk" og St.melding nr. 14 (1976–77) "Om landbrukspolitikken".

Vedlegg 1 – Faggruppe KIL

Representanter oppnevnt av Landbruks- og matdepartementet:

Hadle Nevøy (*leder*)

Katrine Røed Meberg

Vara:

Jens Nicolai Jenssen

Observatør:

Knut Henrik Hvithammer

Representanter oppnevnt av Norges Bondelag:

Bjarne Leonhardsen

Solveig Skogs

Vara:

Harald Velsand

Representanter oppnevnt av Norsk Bonde- og Småbrukarlag:

Siv Mossleth

Tor Odin Kjosvatn

Vara: Olaf Godli

Statens landbruksforvaltning: *Observatør:*

Kari Kolstad

Vedlegg 2 – Prioriterte områder for KIL-støtte

2008	Ingen
2009	Økologisk produksjon Bonden som arbeidsgiver Opplæring av utenlandsk arbeidskraft Spredning av tidligere KIL-støttede prosjekter
2010	Økologisk produksjon Bonden som arbeidsgiver Videreføring/-utvikling av tidligere KIL-støttede prosjekter Bonden i byggeprosessen Bruk og vern: næring i og ved vernede områder Tilleggsnæringer Tilbud over vgs- nivå
2011	Helse, miljø og sikkerhet (HMS) Bruk og vern: næring i og ved vernede områder Bioenergi Bonden som bedriftsleder
2012	Bioenergi Utvikling av eit heilskapleg tilbod/utdanningspakke i leing av garden/gartneriet som bedrift og ressursgrunnlag innanfor områda: <ul style="list-style-type: none">- Strategisk utvikling- Kvalitetssikring (KSL/HMS)- Økonomistyring

Vedlegg 3 – Liste over utvalgte prosjekter

Slutført	Tidelt	Prosjektets tittel	Søker/Prosjektansvarlig
2009	2005	Utvikling av kurs i dyrevelferd i husdyrholdet	Norges Pelsdyrslag
	2006	Kompetansehevingstiltak for tilbydere av bygdebaserte reiselivsprodukter	Skogbrukets Kursinstitutt
	2006	Geoturisme og landbruk – frå produsent til vert	Møre og Romsdal Bondelag
	2006	Bynært landbruk og levende næring	Fylkesmannen i Oslo og Akershus
	2007	Gården som pedagogisk ressurs – et samarbeid i storregionen Buskerud, Telemark og Vestfold	Fylkesmannen i Buskerud
	2007	Bonden som markedsaktør	Bygdefolkets Studieforbund
2010	2006	Ledelse i samdrifter	Høgskolen i Nord-Trøndelag
	2007	Matkultur på nett	HANEN (Norsk Bygdeturisme og gardsmat)
	2007	Utvikling av NIL's fiskeskole	Norsk Innlandsfiskelag/ HANEN
	2007	Kvinnelig markedsrett i skogbruket. Økt kunnskap om eget varelager og riktig markedsføring av dette	ALLSKOG BA
	2008	Utvikling av læremidler for grunneiere som tilbydere innen utmarksbaserte næringer	Skogbrukets Kursinstitutt
2011	2006	Allmenningsrett	BSF Nordenfjeldske
	2007	Etterutdanning i produksjon av nye grønnsaker	NLR Østafjells
	2008	Gården som pedagogisk ressurs – i et interregionalt perspektiv	UMB, IMT, Seksjon for lærer og lærerutdanning
	2008	Kvalitetssikret mandelpotetproduksjon i Gudbrandsdalen	NLR Gudbrandsdalen
	2009	Nasjonalt opplæringsystem for tilbydere av bygdebaserte opplevelser	Skogbrukets Kursinstitutt
	2009	Økobonden skal lykkes	Norsk Landbruksrådgiving
	2009	Nettbasert agronomutdanning for heile landet	Mo og Jølster vidaregåande skule

Landbrukets **Utredningskontor**

Schweigaardsgt. 34C
Pb. 9347 Grønland
N-0135 OSLO
Tlf: 22 05 47 00
Fax: 22 17 23 11
E-post: post@agrianalyse.no
Web: <http://www.agrianalyse.no>

ISSN 0803-0324

